

Το *De Architectura* είναι το μόνο σύγγραμμα περί αρχιτεκτονικής της ελληνο-ρωμαϊκής αρχαιότητας που έχει φθάσει ως την εποχή μας. Το κείμενο είναι ομοιογενές, ολοκληρωμένο και αλώθετο- εν τούτοις δεν μας μαρτυρεί τον συγγραφέα του, δεν μας παρέχει τον τίτλο του, ούτε μας καθορίζει μια σαφή χρονολόγηση της συντάξεώς του! Το σύγγραμμα αποδίδεται στον Βιτρούβιο (εικ. 1.) τον οποίο ρητώς αναφέρουν στις χρησιμοποίησής πηγές τους, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (περ. 77 μ.Χ.)³ και ο Sextus Frontinus⁴ (περ. 98 μ.Χ.)· εξ άλλου, ο M. Cettius, Faventinus⁵ (3ος αι. μ.Χ.), που συνέταξε επιτομή από ορισμένα κεφάλαια του *De Architectura* τον αναφέρει ως Vitruvius Pollio. Πολλοί μελετητές κατά την Αναγέννηση προσπάθησαν να ταυτίσουν το όνομα του με άλλα παρόμοια που υπάρχουν σε ποικίλες ρωμαϊκές επιγραφές και τον αναφέρουν ως Marcus ή Lucius ή Cedrus Vitruvius, ή άλλοι ως Marcus Vitruvius Pollio.⁶ Με περιορισμένη μάλλον παρά με θετικές αποδείξεις πολλοί από τους σημερινούς μελετητές αποδέχονται μόνο το όνομα Vitruvius.

Πληροφορίες για το θίο του Βιτρούβιου, και αυτές σκώδεις, μπορούμε ν' αντλήσουμε μόνο από το σύγγραμμά του. Ο Thieltscher⁷ πιθανολογεί ως έτος γεννησώς του το 84 π.Χ. και είναι λογικό να ζούσε ακόμη το 14/13 π.Χ. Και τούτο γιατί, κατά πάσα πιθανότητα, επέφερε τότε ο ίδιος μια τελευταία εγγραφή στο σύγγραμμά του.⁸ Από τις διηγήσεις του προκύπτει ότι ήταν γιος αρχιτέκτονα –με την έννοια που είχε στη Ρώμη ο όρος, δηλαδή γενικός μηχανικός– έλαβε επιμελητική μόρφωση και σπούδασε και αυτός αρχιτεκτονική, μάλιστα ευγενέστερα τους γονείς του για τις φροντίδες τους σχετικά. Επίσης προκύπτει ότι υπηρέτησε ως αξιωματικός του μηχανικού υπό τον Ιούλιο Καίσαρα και μετά τη δολοφονία του τελευταίου το 44 π.Χ. συνέχισε την υπηρεσία του υπό τον Οκταβιανό, μικρονέφιο του Καίσαρα και διάδοχό του, τον μετέπειτα Αύγουστο. Περί το 33 π.Χ. συντάχθηκε με την εύνοια της Οκταβίας, αδελφής του Οκταβιανού και είναι πιθανόν ότι τότε άρχισε να συντάσσει το έργο του. Υπάρχουν στο κείμενο αναφορές σε κτήρια, που στοχευοθετούν μακροχρόνια απασχόληση με τη συγγραφή. Ορισμένοι μελετητές τοποθετούν το

κύριο σώμα του έργου περί το 25-23 π.Χ.⁹, άλλοι δε εκτείνουν τη διάρκεια ως το 14/13 π.Χ.¹⁰ Ο ίδιος αναφέρει συνεχώς τις πηγές του, είναι όμως πιθανό ότι αντλεί από συντοπικά τεχνικά εγχειρίδια και από περιγραφές αυτοπτών και συζητήσεις με ειδικούς, όπως μπορούμε ν' αντιληφθούμε από τα ονόματα προσωπικότητων της εποχής του, που αναφέρονται στο κείμενο.¹¹

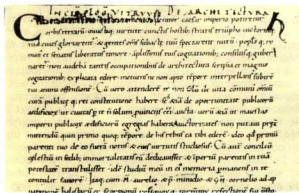
Ο αρχικός τίτλος του συγγράμματος δεν είναι γνωστός. Σε μεσαιωνικά χειρόγραφα (Εικ. 2) και σε άλλες αναφορές (όπως του φίλου του Petrarca, Giovanni Dondi dall'Orologio, που σε επιστολή του, κατά τα μέσα του 14ου αι., χρησιμοποιεί την έκφραση Vitruvius de architectura)¹², σχηματίστηκε ο τίτλος *de Architectura* από τις 45η και 46η λέξεις από την αρχή του κειμένου, όπου ο συγγραφέας, στην αφιέρωση του στον Αύγουστο, αναφέρεται στα «έτοίμα κείμενα του περί αρχιτεκτονικής». Ο τίτλος αυτός καθιερώθηκε οριστικά με τη χρησιμοποίησή του από τον ομνυστή Giovanni Sulpricio da Veroli για την πρώτη έντυπη έκδοσή (editio princeps) του 1486/87 (Εικ. 3).

Η υποδιαίρεση του συγγράμματος σε δέκα χωριστά βιβλία, που αποτελούν το καθένα μια ενότητα και του κάθε βιβλίου σε προοίμιο και κύριο σώμα, ανάγεται στον Βιτρούβιο. Τον αριθμό δέκα των βιβλίων υποδηλώνουν πολλοί εκδότες και μεταφραστές με τη συμπλήρωση του τίτλου σε: *De Architectura Libri Decem*. (Εικ. 4). Τα δέκα αυτά βιβλία πραγματεύονται: γενικά θέματα παιδείας του αρχιτέκτονα και περιεχομένου της αρχιτεκτονικής, περί υλικών και μεθόδων χρήσεως, περί ιωνικού ρυθμού, περί κορινθιακού και δωρικού ρυθμού, περί δημοσίων κτηρίων, περί ιδιωτικών κτηρίων, περί διακοσμήσεως, περί υδραυλικής, περί χρονομετρίας, περί μηχανημάτων. Μπορεί να σημειωθεί ότι τα πρώτα επτά βιβλία πραγματεύονται θέματα του αρχιτέκτονα, το όγδοο του πολιτικού μηχανικού ενώ τα δύο τελευταία πραγματεύονται θέματα τεχνικά αλλά ξένα προς την καθ' αυτό αρχιτεκτονική, έστω και στην ευρύτερη της έννοια όπως την εννοούμε σήμερα. Το γεγονός αυτό οδήγησε στο να δημιουργηθεί μια άποψη πως είναι δυνατόν τα τρία τελευταία βιβλία να είναι συρραφή άλλων κειμένων, αν και η γλώσσα είναι η ίδια και παρόμοιο το ύφος των προορίων.

Ας σημειωθεί ότι ο Silvio Ferri (1960) μετέφρασε και εξέδωσε, με τον τίτλο *De Architectura* μόνο τα επτά πρώτα βιβλία.¹³ Το γεγονός ότι τα τρία τελευταία βιβλία έχουν περιληφθεί σ' ένα συνολικό σύγγραμμα με γενικό τίτλο *Περί Αρχιτεκτονικής*, σημαίνει ότι κατά την αρχαιότητα, ελληνική και ρωμαϊκή, δεν υπήρχε ο διαχωρισμός σε ειδικότερες αρχιτεκτονικά, πολιτικού μηχανικού και μηχανουργού, αλλά ότι η κατασκευή συν την μορφοποίηση, στην ευρύτερη του έννοια, ήταν το αντικείμενο που εκαλείτο να υπηρετήσει ο τεχνικός. Αυτή τη γενική ικανότητα των καλλιτεχνών παρακολουθούμε ως την περίοδο της Αναγέννησης και μετά, όπου ένας Da Vinci μπορούσε να έχει εμπνεύσεις και σχέδια όχι μόνο για την υπέρσχη ζωγραφική του, αλλά και για κτήρια, και για οχυρωματικά έργα, και για πιπτικές μηχανές.¹⁴ Το ενιαίο των δέκα βιβλίων του *De Architectura* επιβεβαιώνεται με την ακροτελεία φράση: «το σύνολον των κεφαλαίων της αρχιτεκτονικής εις τα δέκα βιβλία έχουν αναλυθή».

Ένα ενδιαφέρον τμήμα του όλου έργου αποτελούν τα Προοίμια στο κάθε βιβλίο. Η ύπαρξη ενός εισαγωγικού κειμένου που προτάσσεται σ' ένα κύριο σώμα είναι παλαιά πρακτική που είχε ήδη κωδικοποιηθεί ο Αριστοτέλης στην *Ρητορική*¹⁵ του: «Το μέν προοίμιον έστιν αρχή λόγου, όπερ έν ποιήσει πρόλογος και έν αύλησει προαίλιον πάντα γάρ άρχαι ταύτ' είσι και οίον όδοποιήσις τή έπίνοιον». Δεν είναι ανάγκη το προοίμιο να έχει σχέση ουσίας με το θέμα του βιβλίου και τούτο ώστε η όλη παρουσίαση να μη καταντά μονότονη. Εφαρμόζοντας αυτή την κοινή πρακτική, ο Βιτρούβιος συνθέσσε τα δέκα Προοίμια του *De Architectura*, όχι ως καθ' εαυτό εισαγωγές στα δέκα βιβλία αλλά ως ανεξάρτητα δοκίμια, με αξιώσεις αφηρηματικές και λογοτεχνικές. Μπορεί κανείς να σταχυολογήσει από τα τερπνά αυτά κείμενα και να αναφέρει ότι, π.χ. στο πρώτο Προοίμιο αφιερώνει το έργο του στον Imperator Caesar, που συμπεριναίεται ότι είναι ο Αύγουστος, και εζηγεί πως προήλασε στην απόφαση να συγγράμει για να βοηθήσει στο γενικότερο αναμορφωτικό έργο του αυτοκράτορα - προστάτη του. Στο δεύτερο περι-

1. Η πρώτη σελίδα από το χειρόγραφο Lat. 7228 της Εθνικής Βιβλιοθήκης Παρισίων, έτους 1319, Ιταλικής παραγωγής. Είναι ένα από τα άπανα χειρόγραφα που φέρουν διακόσμηση. Παρισίται ο Βιτρούβιος, ο Αύγουστος και η Οκταβία. Πραγματική διάσταση φύλλου, ύψος 28,6 εκ. πλάτος 20,5 εκ.

2. Μεσαιωνικό χειρόγραφο (όπου τμήμα της αλφίσας), του 12ου αι., URB Lat. 293, της Αποστολικής Βιβλιοθήκης του Βατικανού. Φαίνεται πως ο τίτλος *De Architectura* έχει προστεθεί με μόλιστα με διαφορετική γραφή.

L. VICTRVVII POLLIONIS ADCEsAREM AVGV
STVM DEARCHITECTVRA VIBR PRIMVVS.
PREFATIO

Vm diuina mens tua: & numen Impator Cezar
Imperio potitetur orbis terrarū: inuictaq; vitru
te cunctis hostibz stratis triumpho uictoribz
tua gloriā cloratur: & gentes oēs subacte tuā
Ipcedant nutum. P. Q. R. & Senatus liberatus
timore ampliffimis tuis cogitatioibz cōsiliisq;
gubernaretur. Non audebam tantis occupatioibz de Architectu
ra scripta & magnis cogitatioibz explicata zdere. Metuens ne nō
apto tpe interpellans lubri tui animi offentionē. Cum uero atten

3. Η πρώτη έντυπη έκδοση (editio princeps) του Giovanni Sulpicio Da Varoli, του 1486/7 (όπου τμήμα της 1ης αλφίσας) Πραγμ. διαστάσεις φύλλου: ύψος 27 εκ., πλάτος: 21 εκ. Η θέση του κεφαλονόμματος παρέμεινε κενή γιατί θα συμπληρωνόταν με το χέρι, με σχέδιο καλλιτεχνικών απαιτήσεων.

γράφει τη γνωριμία του Μεγάλου Αλεξάνδρου με τον Δεινοκράτη, πως ο νέος εκείνος αρχιτέκτονας παρουσίασε την ιδέα του να διαμορφώσει το όρος Άθως – το σημερινό Άγιον Όρος – σε μορφή τεραστίου αγάλματος που θα κρατούσε στο αριστερό χέρι μια μεγάλη πόλη και στο δεξί ένα κύπελλο που θα συγκέντρωνε το «ύδωρ όλων τών ρυάκων τού όρους», ώστε από εκεί να εκκυνέται στη θάλασσα (Εικ. 5), και πως ο Αλέξανδρος διπλωματικότητα απέριψε την πρόταση, διότι την εθεώρησε ανεδαφική εν τούτοις εκράτησε τον Δεινοκράτη κοντά του και του ανέθεσε να χτίσει την Αλεξάνδρεια. Συγκρίνων τον εαυτό του με τον Δεινοκράτη, που ήταν όχι μόνον σπουδαίος αρχιτέκτονας αλλά και ωραίος άνδρας (Εικ. 6), ο Βιτρούβιος κλαυθυρίζει: «εἰς ἐμέ, ὅμως ἡ φύσις δέν ἐχάρισεν ἀνάστημι· τό γῆρας ἔχει ἀλλιώσει τήν μορφήν μου, ἡ κακή ὑγεία ἐμείωσε τās δυνάμεις μου». Συνεχίζει ὁμως προσθέτει: «οὕτω, ἐφ' ὅσον ἔχω στερηθεῖ αὐτά τά θεοθήματα, θά νῖνω δεκτός, ὅπως ἐπιλῶ, ἐν τῇ θεσίῃ τῆς ἐπιστήμης καί τῶν συγγραφῶν». Σε ἄλλο πάλι Προοίμιο, το θέμα περιστρέφεται γύρω σ' ἕνα εὐφυλόγημα του Σωκράτη, κατά το οποίο, «τά στήθη τῶν ἀνθρώπων ἐπένεαν ἐν εἰχόν παρὰθυρα καί νά παρέμεινον ἀνοικτά, ὥστε νά μὴ ἔχουν κρυφά φρονήματα ἄλλα φανερά πρὸς ἐπισκόπῃν». Ο Βιτρούβιος ρηθολογεί περὶ αὐτό, καὶ καταλήγει: «Ἐφ' ὅσον ὁμως τά πράγματα ταῦτα δέν εἶναι οὔτε διαφανῆ οὔτε διανοερὰ ἐκ πρώτης ὀψεως – ὡς πιστεύομεν ἐν τῇ ἐδῇ – καί ἀντιλαμβάνομαι ὅτι οἱ ἀπαιδεῖται μᾶλλον ἢ οἱ πεπαιδευμένοι υπερασχίζουσι, θεωρῶ δὲ ὅτι δέν πρέπει νά συναγινώσκουθε τοὺς ἀμαθείς, προκρίνω ὅπως διὰ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν τῶν κανόνων ἀποδει-

ξω τὴν ἀξίαν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης». Ἀλλοῦ πάλι το Προοίμιο ἀρχίζει με τὴν ἐπισημάνση ὅτι: «τό γράφει περὶ ἀρχιτεκτονικῆς δέν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τό γράφει ἱστορικὰ ἔργα ἡ ποιήματα». Σε ἄλλο πάλι Προοίμιο ἀναφέρεται στὸν Ἀρίστιππο, τὸν Θεόφραστο καὶ τὸν Εὐπίκομο καὶ στα ρηθικά διδάγματα περὶ τῆς σημασίας τῆς παιδείας καὶ ἐπιστημῶν ὅτι: «ὅστις νομίζει ὅτι εἶναι ὑπερῶμενος ὑπὸ τὴν προστασίαν διὰ τῆς γνώσεως ἀλλὰ τῆς εὐημερίας, οὗτος βαδίζων ἐπὶ ὀλισθηρῶν ἀτραπῶν, ταλαιπωρεῖται ἀπὸ τῆς ἐλλείψεως θεσθαίτητος καὶ τὴν ρευστότητα εἰς τὸν θῖον τοῦ». Δηλώνει ὅτι οἱ ἴδιος «δέν ἀπέβλεψεν εἰς πλουτισμὸν ἀλλὰ προτίμησε πενικρότητα μετὰ καλῆς φήμης ἢ ἀφθονίαν μετὰ κακοφήμιας. Καὶ ἐνῶ, παρρησίῃ, ἄλλοι ἀρχιτέκτονες ζητοῦσι καὶ ἐρίζουσι διὰ νά ἐπιτύχουν παραγγελίας, αὐτὸς προτίμησε νά εἶναι ἀναζητούμενος καὶ ὅχι ἀναζητῶν ἔργου ἐπιμέλειαν». Θαυμάζει το μεγαλεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ παρρησίῃ μικρόχολα ὅτι «οὐδεὶς διανοεῖται ὅπως ἐφαρμοσθῇ οἰκοὶ ἀλὴν τέχνην, πού δέν γνωρίζει, ἐξαιρέσει τῆς ἀρχιτεκτονικῆς!». Ἄλλο πάλι Προοίμιο ἀρχίζει με τὴν χιουμοριστικὴ σύγκριση ἀθλητῶν καὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων, θέτοντας τὸ ἐρώτημα γιὰτὶ δέν ἀπονέμονται τιμὲς παρόμοιες ἢ καὶ μεγαλύτερες ἀπὸ ἐκείνες τῶν ἀθλητῶν στοὺς συγγραφεῖς ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἀντιθέτως ἀπὸ τοὺς ἀθλητὲς ποὺ γυμνάζουν μόνον τὰ δικά τοὺς σῶματα, «ὅχι μόνον τὰς ἐαυτῶν δυνάμεις γυμνάζουσιν ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων». Καὶ προχωρεῖ νά δώσει παραδείγματα διανοημάτων ποὺ ὠφέλησαν τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως τὴν ἀνακάλυψη ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη τῆς ἀρχῆς τῆς υδρστατικῆς. Ἀς σημειωθεῖ πως τὸ ἐπιφώνημα: «εὐρη-

καὶ εὕρηκα!» (ΙΧ, Προοίμ., 10) ποὺ ἀνέκρυσσε τότε ο Ἀρχιμήδης, μὲ εἶναι γνωστὸ μόνον ἀπὸ τὸν Βιτρούβιο. Το ἔδωμο Προοίμιο εἶναι μακροσκελέστερο καὶ παρουσιάζει ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἐδῶ ὁ Βιτρούβιος ἀναφέρει πλείστοις ἀρχαίους Ἑλληνες σοφοὺς, μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζαν τὴν προοπτικὴ καὶ καταγράφει τῖς πηγὲς τοῦ, δηλαδὴ τοὺς συγγραφεῖς ἀρχιτεκτονικῶν δοκιμῶν, καὶ δηλώνει ὅτι: «ὅσα εθεώρησα ὅτι εἶναι χρήσιμα διὰ τὸ παρὸν ἔργον συνεκέντησα ἐν ἐνὶ συνολικῷ σῶματι, τοσούτω μᾶλλον, καθ' ὅσον παρετήρησα ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τόμοι πολλοὶ ἔχουσι δημοσιευθεῖ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος, ἐνῶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων (τῶν Ρωμαίων) πάνυ ὀλιγοί». (VII, Προοίμ., 14).¹⁶ Ὅπως ἀντιλαμβάνεται ο ἀναγνώστης, τὰ Προοίμια χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ γιὰ νά προβλεθοῦν ἱστορηματα ἐπιστημονικῆς ὑφῆς ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Δεινοκράτη καὶ τοῦ Ἀρχιμήδη ἢ ἄλλα ἐπισειδιὰ ἱστορικῆς σημασίας. Συγκρίνων ὁμως τὰ Προοίμια παρουσιάζονται οἱ γενικότερες ἐπιστημονικὲς καὶ κοινωνικὲς θεωρίες τοῦ Βιτρούβιου, ποὺ ἀντανάκλουν τὴν εἰκόνα τῆς παιδείας ποὺ προσφερόταν στὴν Ρώμῃ ἐκείνῃ τὴν ἐποχῇ.

.....

Το *De Architectura* κρίθηκε αὐστηρὰ ἀπὸ μερικοὺς, κυρίως φιλολόγους¹⁷, ποὺ τοὺ ἀποδίδουν πλατεῖαι-σμούς καὶ ἀναφορὲς σ' ὅσατα θέματα, πέραν τοῦ κυρίως σῶματος τῆς συγγραφῆς καὶ θεωροῦν ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ προσδίδει μὴ πνευματικὴν αὐταρέσκεια. Ἄλλοι πάλι, κυρίως ἱστορικοὶ τῆς τέχνης¹⁸, τοὺς υπερασπίζονται καὶ ἀποδίδουν τῖς μακρυγορίες τοῦ κειμένου σὺν ἐπὶ-σφῃ τῆς «εὐγκάλιας παιδείας», ποὺ βασίζονται στὸ ἀντίστοιχο παιδευτι-

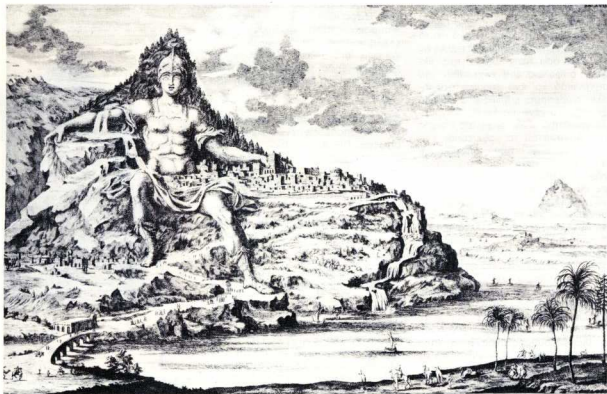
4. Σελίδα τίτλου της έκδοσης του 1523. Ο τίτλος έχει συμπληρωθεί: **M. VITRUVII DE ARCHITECTURA LIBRI DECEM**, κλπ. Σχήμα ογδοόν.

κό πλαίσιο της ελληνοιστικής κουλτούρας που είχε απορροφήσει η Ρώμη. Το ευρύ αυτό πλαίσιο διαφαίνεται με την προδιαγραφή που δίνεται στο χωρίο (I, I, §1-3) για τα προσόντα που πρέπει να έχει ο αρχιτέκτων: ... ("ο αρχιτέκτων) δέον όπως είναι μορφωμένος, έμπειρος εις την σχεδίασιν, κάτοχος της γεωμετρίας (των μαθηματικών), να γνωρίζει πολλάς ιστορίας (να είναι ένημέρος των

γεγονότων), να έχει έπιμελώς άκούσει τούς φιλοσόφους, να γνωρίζει την μουσικήν, να μην είναι άνίδεος της ιατρικής, να γνωρίζει τās άποφύσεις των δικαστών (να είναι ένημέρος της τεχνικής νομοθεσίας), να έχει γνωστήν την άστρολογίαν και τούς νόμους τού ούρανού (την άστρονομίαν και την γεωδαισίαν)¹⁹. Στη θέση αυτή πρέπει να σημειωθεί ότι ο Βιτρούβιος μετέχει στην τελευταία από τις γενεές (2ος και 1ος αι. π.Χ.) που προαναγγέλλουν τον "χρυσούν αιώνα" που εγκαινιάσε ο Αύγουστος το 17 π.Χ. Οι διανοούμενοι αυτοί χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια ν' απορροφήσουν την ελληνική παιδεία και τα πολιτιστικά υποδείγματα των Ελλήνων.²⁰ Συντάσσονται τότε εγκυκλοπαίδεια συγγράμματα όπως τα *Res Rusticae* (αγροτικά θέματα)²¹ ή οι χαμένες σήμερα *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (Αρχαιολογία των ανθρώπινων και θείων πραγμάτων)²² του Ουάρρνος –τον οποίον ο H.J.Rose χαρακτηρίζει "ως τόν μεγαλύτερο πολυμαθή που άνέδειξε ποτέ ή Ρώμη"²³. Τα έργα του υπήρξαν πρωτοποριακά για τη σύνταξη συγγραμμάτων ή εγκυκλοπιδίων για συγκεκριμένα θέματα

και στάθηκαν σαν πρότυπα για ανάλογα έργα, για την ιατρική, τη γεωλογία, τα στρατιωτικά ή την οικονομική, έργα που είναι απαραίτητα για μια περίοδο αναγέννησης και δημιουργίας ενός εύρωστου αναμορφωμένου κράτους. Το *De Architectura*, λοιπόν, πρέπει να θεωρηθεί σαν ένα από τα ευσυνειδήτητα έργα κωδικοποίησης ενός τομέα γνώσεων, που επιχειρήθηκε την εποχή εκείνη, ένα έργο, που απαιτούσε έναν άνθρωπο σοφό και πεπειραμένο. Μάλιστα μπορεί να λεχθεί ότι, πέραν από το επιστημονικό ενδιαφέρον του Συγγραφέα, διαφαίνεται και ένα κοινωνικό-πολιτικό ενδιαφέρον να προσφέρει τις δυνατότες έναν ανασυγκρότηση του Αυγούστου. Γι' αυτό και στο χωρίο (I, Pr., 3), απευθυνόμενος στον Αύγουστο, γράφει: "... άνέλαιθον νά γράψω ταύτα διά σε. Διότι άντελήθην ότι έχεις κτίσει πολλά και τάρα κτίσεις, και ότι εν τώ υπολοίπῳ έπίσης χρόνῳ θά έχης την ευθύνην κτηρίων δημοσίων και ιδιωτικών, ώστε ταύτα να μετενεχθούν εις τούς επηγιγμένους, όπως άρμόζει εις τό μεγαλειών των πράξεών σου."

Το πόσο χρήσιμο αποδείχθηκε το Συγγράμμα του Βιτρούβιου για την

5. Η μετατροπή του όρου 'Άθω σε υπερμέγεθες άγαλμα άνδρός που κρατάει στα χέρια του μια πόλη. Πρόταση του Δεινοκράτη προς τον Μεγαλέξανδρο, όπως την φαντάστηκε ο Vischer von Erlach 1721, (πραγμ. διαστάσεις ύψος 27 εκ., πλάτος 42 εκ.).

6. Ο Δεινοκράτης συνδιαλεγόμενος με τον Μεγαλέξανδρο. Κεφαλόγραμμα στην αρχή του 2ου Προομίου της έκδοσης Cesariano (1521). Πραγμ. διαστάσεις 42Χ42 χιλ.

οικοδομική δραστηριότητα στην εποχή του Αυγούστου και στους μετέπειτα αυτοκρατορικούς αιώνες, δεν μπορεί να μετρηθεί. Είναι πάντως χαρακτηριστικό της εκτίμησης που συνάντησε το Σύγγραμμα ότι, όπως ελέγχθη προηγουμένως, δύο σπουδαία συγγραφείς, ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος και ο Sextus Frontinus, εκάτο τόσα χρόνια μετά τη συμπλήρωσή και την κυκλοφορία του *De Architectura*, αναφέρουν τον Βιτρούβιο ονομαστί στις πηγές τους, κατά τρόπο που να δείχνει πως εθεωρείτο ο μοναδικός αρχιτέκτων συγγραφέας· επίσης, μετά άλλα εκατό χρόνια, ο M. Caelius Faventinus συντάσσει επιτομή από μέρος του έργου. Έτσι, είναι πιθανό ότι το *De Architectura* προσέφερε πολλά αν όχι όλα όσα ήταν απαραίτητα. Θα ήταν ασφαλώς ένα χειρίδιο του μηχανικού και ένα χρησιμότατο βιβλίο αναφοράς, κυρίως στα τεχνικά θέματα. Το γεγονός ότι το σύγγραμμα γράφτηκε στην αρχή της εποχής του Αυγούστου το καθιστούσε ένα έργο πρώιμο, που αποτελούσε ασφαλώς το απαύγασμα της πείρας του παρελθόντος, που δεν μπορούσε όμως να λειτουργήσει σαν οδηγός ρυθμολογίας και πολεοδομικών συνθέσεων για τη μεγάλη πολυεθνική αυτοκρατορική αρχιτεκτονική και πολεοδομία που διαμορφώθηκε, με άλματα, μετά την εποχή του Βιτρούβιου. Ας αναφερθεί για παράδειγμα ότι η θολοδομία που αναπτύχθηκε από τον Αυγούστο και πέρα δεν αναφέρεται καθόλου στο *De Architectura*· το ίδιο συμβαίνει και με το ρυθμολογικό μέρος όπου, π.χ. ο κορινθιακός ρυθμός αναφέρεται στοιχειωδώς· είναι όμως γνωστό, ότι με τις παραλλαγές του αποτέλεσε τον κύριο ρυθμό εφαρμογής για τις μεγάλες αυτοκρατορικές συνθέσεις.

παρουσία του *De Architectura* κατά τον Μεσαίωνα, έχει διαφύσει την παλαιότερη άποψη ότι ο Βιτρούβιος ήταν άγνωστος πριν από το 1414/16. Την εποχή εκείνη ο Gian Francesco Poggio Bracciolini και ο Cencio Rustici ανακάλυψαν ένα λατινικό κείμενο σε μια μοναστηριακή βιβλιοθήκη και εθεώρησαν ότι είχαν στα χέρια τους το μοναδικό αντίγραφο αν όχι ίσως το πρωτότυπο ενός κειμένου της ρωμαϊκής εποχής που πραγματευόταν εν εκτάσει θέματα αρχιτεκτονικής.²⁴

Ανασκοπώντας την διαδρομή του *De Architectura* κατά τους μέσους αιώνες, πρέπει ν' αναφερθεί ότι εκτός από τους σοφούς των αυτοκρατορικών χρόνων, που ήδη αναφέραμε, Πλίνιο, Frontinus και M. Caelius Faventinus, το Σύγγραμμα είναι γνωστό κατά τους πρώτους μεταρωμαϊκούς αιώνες, στον Παλλάδιο (Poutilius Ταύρος Αιμιλιανός) του 4ου αι.,²⁵ τον (G. Sallius Modestus) Apollinaris-Sidonius, (430-479 μ.Χ.) και τον Ισιδώρο της Σεβίλλης (565/70-636).²⁶

Από αναφορές μελετητών²⁷ και πρόσφατες έρευνες²⁸ αντλούμε τις πληροφορίες ότι χειρόγραφο του Βιτρούβιου υπήρχε στη βιβλιοθήκη του Einhard²⁹, θεολόγου και διογράφου του Καρλομάγνου, ότι ο Αλκούινος της Υόρκης³⁰, η σημαντική μορφή της Καρολίγκιας Αναγέννησης, αναφέρει αποσπάσματα του Βιτρούβιου³¹, ότι ο Ραβάνος Μαύρος³², άλλη πνευματική και εκκλησιαστική φυσιογνωμία του χρυσού αιώνα του Καρλομάγνου, χρησιμοποίησε το κείμενο του *De Architectura* για ορισμένα χωρία του βιβλίου του *De Universo, libri XVII*.³³

Δεν είναι λίγοι οι σοφοί του μεσαίωνα που αποδεδειγμένως είχαν γνώση του *De Architectura*, είτε από συνόψεις είτε από το ίδιο το κείμενο.³⁴ Η γνώση του Βιτρούβιου αναφέρεται και σε συγγράμματα όχι τεχνικά, όπως το Θωμά του Ακβινάτου³⁵. Ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι και η αναφορά του Βιτρούβιου σε βυζαντινό έδαφος, από τον Ιωάννη Τζέτζη που τον ξέρει ως Βιργίλιο.³⁶ Χειρόγραφα αντίγραφα του κειμένου υπήρχαν σε πολλές μεσαιωνικές βιβλιοθήκες όπως πιστοποιείται από τους συστηματικούς καταλόγους που έχουν συνταχθεί κατά την εποχή μας.³⁷

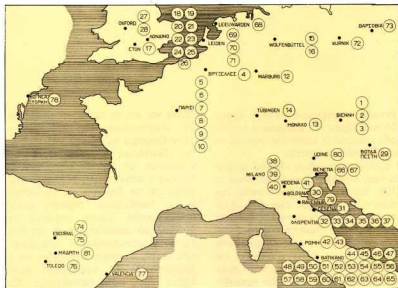
Ο χάρτης της (Εικ. 7) δείχνει τη σημαντική γεωγραφική κατανομή των χειρογράφων, ο δε πίνακας (Εικ.8) δείχνει την εμφάνιση των χειρογράφων χρονολογικά.³⁸ Μπορεί να παρατηρηθεί ότι στους παλαιότερους αιώνες ανάγονται πολύ λίγα

χειρόγραφα· τούτο διότι ασφαλώς πολλά καταστράφηκαν ή χάθηκαν αλλά και διότι τότε οι συνθήκες θα ήταν δυσκολότερες αλλά και η ζήτηση ολιγότερη. Αντιθέτως παρατηρείται πως υπάρχουν πολλά κατά τον 15ο αι. και μόνο τέσσερα στο 16ο. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται, διότι κατά τον 15ο αι., η ζήτηση ήταν μεγάλη λόγω της στρόφης της αρχιτεκτονικής προς κλασικά πρότυπα — η γνωστή ως *maniera antica* — ενώ με την εφεύρεση της τυπογραφίας και τη διάδοσή της στην Ιταλία περίπου μετά το 1463, αρχίζουν πλέον να κυκλοφορούν έντυπες εκδόσεις του Συγγράμματος.

Όπως είναι φυσικό τα χειρόγραφα έχουν προκαλέσει το ζωηρό ενδιαφέρον των επιστημόνων, παλαιόγραφων και φιλόλογων, και έχουν γίνει σοβαρές εργασίες για τον συσχετισμό τους.³⁹ Σήμερα γίνεται δεκτή η εξής ιστορική διαδρομή: 1. Το αρχικό χειρόγραφο του Βιτρούβιου έχει εκλείψει. 2. Πριν βέβαια από την εξεφάνισή του είχαν γίνει, κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους, χειρόγραφα αντίγραφα και επιτομές, όπως εκείνη του M. Caelius Faventinus, την οποία έχουμε ήδη αναφέρει. 3. Τα παλαιότερα αυτά χειρόγραφα έχουν επίσης χαθεί. 4. Από τα υπάρχοντα χειρόγραφα, τα (H) και (G) χρησίμευσαν ως βάσεις για την καθάρση του κειμένου για τις περιο-

9. Κεφαλόγραμμα του χειρογράφου Phillips 3361, της Κρατικής Βιβλιοθήκης του Βερολίνου (cod. lat. quart 735), 15ου αι. Πραγματικές διαστάσεις 25Χ40 χιλ.

7. Χάρτης με την γεωγραφική κατανομή των μεσαιωνικών χειρογράφων του *De Architectura*, που έχουν επισημανθεί στις βιβλιοθήκες της Ευρώπης. Ένα ευρίσκεται στην Νέα Υόρκη.

σσότερες σύγχρονες εκδόσεις. Η Εικ. 2 παρουσιάζει την πρώτη σελίδα του χειρογράφου URB-LAT.293 του Βατικανού, το οποίο οι Stornajolo⁴⁰ και Thielscher⁴¹ χρονολογούν κατά τον 12ο αι., ενώ ο Maritini⁴² κατά τον 15ο.⁴³ Η (Εικ. 1) αφ' ετέρου απεικονίζει την πρώτη σελίδα του χειρογράφου LAT. 7228 της Εθνικής Βιβλιοθήκης στο Παρίσι, χρονολογημένο στο έτος 1319, όπως αναγράφεται (MCCCXIX) στην άνω δεξιά γωνία του φύλλου. Το χειρόγραφο αυτό είναι διττό, με πλούσια διακόσμηση, Ιταλικής παραγωγής, προέρχεται από τη Βιβλιοθήκη Visconti, στην Παδία και θεωρείται ως ένα από τα ωραιότερα και πιο περιποιημένα χειρόγραφα του Βιτρουβίου. Το χειρόγραφο αυτό παρουσιάζει την σχεδόν μοναδική περίπτωση⁴⁴ να είναι διακοσμημένο με απεικονίσεις του Βιτρουβίου, της Οκταβίας και του Αυγούστου, κατά φαντασίαν, θέβαια.⁴⁵

Όπως αναφέραμε ήδη για την μεσαιωνική εποχή έτσι και κατά την πρώιμη Αναγέννηση τα χειρόγραφα του Βιτρουβίου ήταν γνωστά και περιζήτητα από τους πνευματικούς ανθρώπους, όπως ο Πετράρχης ο Βοσκάκιος, που είχαν στην κατοχή τους από έναν «Βιτρουβίο».⁴⁶ Ο Alberti κατείχε επίσης τον δικό του «Βιτρουβίο», όταν, περί τα μέσα του 15ου, συντάσσει σε αρχαιοπρεπή λατινικά –που θαυμάζονταν για την ποιότητά τους– το περίφημο σύγγραμμά του *De Re Aedificatoria*, για το οποίο μερικοί⁴⁷ θεωρούν ότι επηρεάστηκε από το *De Architectura*.

Η κλασική Αναγέννηση, δηλαδή η περίοδος από τα μέσα του 15ου ως τα μέσα του 16ου αι. περίπου, εκδηλώνει μια εξαιρετική γονιμότητα,

καλλιτεχνική και πνευματική, παρουσιάζοντας και ένα νέο φαινόμενο, τη θεωρητική μελέτη των προβλημάτων της Αρχιτεκτονικής και της Τέχνης γενικότερα. Τέτοια φαινόμενα, βεβαίως, μπορούν να εμφανισθούν μόνο μέσα σε μια κοινωνία με καθωρισμένα πολιτιστικά και πνευματικά όρια, που να μπορούν να τα δεχθούν και να τα στηρίξουν. Και τέτοια κοινωνία ήταν αυτή που διαμορφωνόταν στις Ιταλικές πολιτείες του 15ου αι. Η Τέχνη κατέστη τότε αυτόνομη δραστηριότητα, ισοδύναμη προς τις θεωρούμενες ανώτερες εκδηλώσεις όπως η πολιτική, η εκκλησία ή η επιστήμη, στις οποίες, ως τότε, βρισκόταν υποτελής. Εκείνη την εποχή αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα θεωρητικά δοκίμια, όπως π.χ. το *De Pittura* (1436) του Leon Battista Alberti (1404-1472), ή το *I Commentarii* (1447) του Lorenzo Ghiberti (1378-1455) ή το *Trattato di Architettura* (1451-1464) του Antonio Averlino, του γνωστού ως Filarete (1400-1469) ή το *Trattati di Architettura, Ingegneria e Arte militare* (1475-1492) του Francesco di Giorgio Martini (1439-1501), ή το *Prospettiva Pingente* του Piero della Francesca (1416-1492), ή το *De Divina Proportione* (1497-1509) του Fra Luca Pacioli di Borgo (1415-μετά το 1509) ή ακόμα το *Trattato della Pittura* του Leonardo da Vinci (1452-1519), και άλλα.⁴⁸ Είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι το σύγγραμμά του Βιτρουβίου στέκεται, έως ένα σημείο, πίσω από αυτός της δημιουργίας, πάντως δε πίσω από το πνεύμα που τις γέννησε: ο δε Βιτρούβιος ο ίδιος, σαν ιστορική προσηλυπτικότητα, αποτέλεσε παράδειγμα για τους καλλιτέχνες και τους αρχιτέκτονες της Αναγέννησης, που παράλληλα με τις δραστηριότητές τους στην δημιουργική πλευρά της Τέχνης φιλοδόξησαν να

88°-98° αιών :	Harleianus, (Λονδίνο)	1
98° "	"	1
108° "	"	7
118° "	ιστορικό αυτόν ο Wolfenbüttele, (Wolfenbüttele).....	6
128° "	"	3
128°-138° αιών :	"	1
128°-148° "	"	1
138° "	"	6
138°-148° "	"	1
148° "	"	9
148°-158° "	"	3
158° "	"	31
168° "	"	4
Αποδοθέντες	"	1
ΣΥΝΟΛΟ		81

8. Πίνακας της κατανομής των χειρογράφων κατά χρονολογική σειρά.

αναδειχθούν και σαν θεωρητικοί. Στην προσπάθειά τους αυτή, απαγορεύθηκαν από τη μεσαιωνική απαρίθμηση κανόνων καλλιτεχνικής δεοντολογίας υπό μορφή συνταγολογίου και αναγκαστικά στράφηκαν στην μελέτη της αρχαιότητας που είτε με τα μνημεία της είτε με τα κείμενα της όπως των Ελλήνων φιλοσόφων είτε τα πραγματιστικά λατινικά κείμενα τύπου Πλινίου ή Βιτρουβίου τους άνοιγαν τον δρόμο προς μεθόδους που βασίζονταν στις αρχές της παρατήρησης, της λογικής ερμηνείας, του συλλογισμού και της ανάλυσης. Οι νέου είδους αυτές μελέτες, θεωρήθηκαν *πραγματικές* περί ένα ορισμένο θέμα και ονομάστηκαν *Trattati*, οι δε συγγραφείς τους *Trattatisti*.

Η επιστημονική αυτή αντιμετώπιση των καλλιτεχνικών θεμάτων, εκτός ότι ήταν απαραίτητη για τη νέα πορεία της καλλιτεχνικής δημιουργίας, προσέδωσε μεγάλη κοινωνική αίσλη και αξιοπρέπεια στους καλλιτέχνες. Οι τέχνες προβιβάστηκαν από artes mechanicae που ήταν κατά τον Μεσαίωνα σε artes liberales, οι δε καλλιτέχνες, από πειραματέοι τεχνίτες έγιναν καλλιτέχνες-σοφιστές και κατέστησαν κοινωνικά ισοδύναμοι προς τους ηγούμενους του πνεύματος. Χαρακτηριστικό αυτής της κοινωνικής προαγωγής είναι ότι έκτοτε η ζωή του καλλιτέχνη έγινε ένας τρόπος ζωής που ενδιέφερε το κοινωνικό σύνολο, οι δε αριστίες της Τέχνης, όπως ο Μιχαήλ Άγγελος, έφθαναν να προσαγορεύονται δεικί (divino). Ας σημειωθεί επίσης ότι οι νέες πεποιθήσεις προς τη θεωρητική μόρφωση του καλλιτέχνη, δεν είναι παρά αναδίωξη της κλασικής παιδείας για την σύνθεση θεωρίας και πράξης. Οι νέες αυτές πεποιθήσεις αλλά και ανάγκες ώθησαν ώστε, από τα μέσα του 16ου αι., να

10. Καρυατίδες από την έκδοση του 1511, σχέδιο του Fra Giocondo. Πραγματικές διαστάσεις 13X13 εκ.

δημιουργηθούν καλλιτεχνικές σχολές, οι ακαδημίες: αυτές αποτελούν την αρχή της πορείας που εξελίχθηκε ως τα σημερινά, δικά μας, Πολυτεχνεία και Σχολές Καλών Τεχνών.

.....

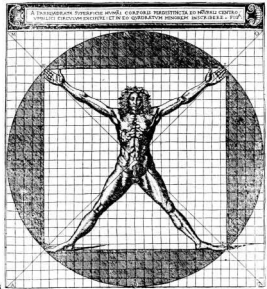
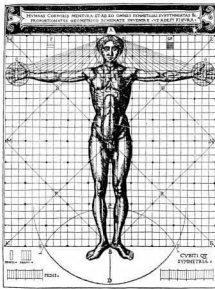
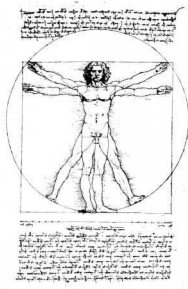
Έχομε ήδη αναφέρει ότι πλείστα χειρόγραφα του *De Architectura* ανήκουν στον 15ο αι. (Κατάλογος Εικ. 8): είναι αξιοσημείωτο ότι τα περισσότερα βρίσκονται στην Ιταλία (χάρτης Εικ. 7). Αυτό αποδεικνύει πως το ενδιαφέρον για τους κλασσικούς ρυθμούς επέστρεψε το ενδιαφέρον για το *De Architectura*, ενώ άσπασε επίσης στη συγγραφή των άλλων

σχετικών συγγραμμάτων που έχομε ήδη αναφέρει. Η τυπογραφία λοιπόν ήρθε αργώς σ' αυτή την ανάγκη να ικανοποιηθεί η ζήτηση.

Η τυπογραφία, όπως ελέχθη, φαίνεται πως εισήχθη στην Ιταλία περί το 1463, την εποχή δηλαδή κατά την οποία η Αναγέννηση είχε ήδη καλυψει ένα αιώνα πρωιμότητας και είχε εισέλθει στην κλασική της περίοδο. Το νέο μέσο πλατείας ενημέρωσης βοήθησε στην έντυπη έκδοση και την διάδοση των βιβλίων περί αρχιτεκτονικής, όπως είχε ήδη προωθήσει την γνωριμία των κλασικών κειμένων. Έτσι, το πρώτο αρχιτεκτονικό σύγγραμμα που γνώρισε την δόξα της τυπογραφικής παρουσίας υπήρξε το έργο του Alberti, το 1485, και το δεύτερο ήταν του Βιτρούβιου το 1486/7.

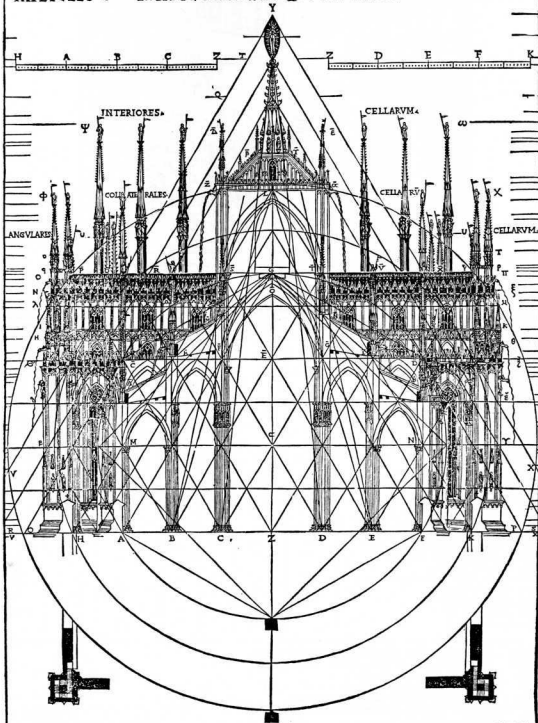
Η πρώτη αυτή έκδοση (editio princeps) του *De Architectura* πραγματοποιήθηκε από τον ουμανιστή Γιοβαννί Σουλπίτζιο ντα Βερόλι, γνωστό και για άλλες εκδόσεις περί γραμματικής, ή κλασικών συγγραφέων όπως ο Λουκιανός, ο Κουίντιλιανός, ο Vegetius και ο Frontinus. Το κείμενο της πρώτης έκδοσης είναι αξιοπρόσεκτο γιατί αποδεικνύει τις έδρες, όπως χαρακτηρίζονται, φιλολογικές ικανότητες του Σουλπίτζιου, και θεωρείται ανώτερο από εκείνο της έκδοσης του Fra Giocondo του 1511.⁴⁹ Παράθετομε την πρώτη σελίδα του κειμένου του *De Architectura* της editio princeps (Εικ. 3). Ας παρατηρηθεί ότι τον συγγραφέα παρουσιάζει ως L. (ucius) Vitruvius

Pollio και ότι το έργο τιτλοφορείται *De Architectura* και αφιερώνεται στον Καίσαρα Αύγουστο. Ας σημειωθεί ιδιαίτερα η ορθογραφία του Vitruvius, ότι δηλαδή παρεμβάλλεται ένα c στην πρώτη συλλαβή. Φαίνεται ότι το δημοσίευμα τυπώθηκε χωρίς frontispizio, δηλαδή χωρίς προμετωπίδα. Τούτο επέφερε το δυσάρεστο αποτέλεσμα να μη μας έχουν γνωστοποιηθεί ο τυπογραφικός οίκος, ο τόπος εκδόσεως και η χρονολογία. Τα ερωτήματα αυτά έχουν βρει, κατά προσέγγιση, την απάντησή τους, ήδη από το 1739-41, με την μεγάλη έκδοση του Pagnini.⁵⁰ Έτσι γίνεται δεκτό ότι πιθανοί τυπογράφοι υπήρξαν ο Giorgio Herold ή ο Eucarius Silber,⁵¹ ότι τόπος εκδόσεως υπήρξε η Ρώμη και έτος περίπου το 1486 ή ίσως και το 1487. Ας λεχθεί ακόμη ότι όπου το χειρόγραφο είχε λέξεις ελληνικές, γραμμένες με ελληνικούς χαρακτήρες, η editio princeps τις παρουσιάζει με λατινικά γράμματα, κατά το φωνητικό σύστημα, ή άλλως αφήνει κενά τα οποία θα συμπληρώνονταν στα ελληνικά με το χέρι. Ας προστεθεί ότι όσα αντίτυπα μελέτησε ο γράφων, έχουν μείνει με τα κενά αυτά ασυμπληρωτά. Η εργασία του Σουλπίτζιου στηρίχθηκε σε αντίβολή των υπαρχόντων στη διάθεσή του χειρογράφων – γεγονός που πιστοποιήθηκε με συγκριτικό έλεγχο από τον Schneider⁵², το 1807/8 – η δε έκδοση θεωρήθηκε «η πιο σπάνια και πολύτιμη, όχι μόνο γιατί είναι η αρχαιότερη, αλλά και γιατί το κείμε-

11. Οι «Βιτρούβιανοί άνδρες»: α. του Da Vinci (περ. 1485-90, Βενετία, Αρχείο Ακαδημίας), β., γ. - του Cesario (έκδοση 1521).

IDEA GEOMETRICAE ARCHITECTONICAE AB ICHNOGRAPHIA SVMPTA. VT PERAMVSSINEAS POSSINT PER ORTHOGRAPHIAM AC SCAENOGRAPHIAM PERDVCRE OMNES QVASCVQVAE LINEAS. NOM SOLVM AD CIRCVNI CENTRV. SED QVAE A TRIGONO ET QVADRATO AVT ALIO QVONISMODO PERVENIVNT POSSINT SVVM HABERE RESPONSV. TVM PER EVRYTHMIAM PROPOR TIONATAM QVANTVM ETIAM SYMMETRIAE QVANTITATEM ORDINARIAM AC PER OPERIS DECORATIONEM OSTENDERE. VTI ETIAM HEC QVAE A GERMANICO MORE PERVENIVNT DISTRIBVENTVR PENE QVEMADMODVM SACRA CATHEDRALIS AEDES MEDIOLANI PATET. ELG. A. P. A. M. C. A. C. A. A. P. A. VI. Q. C. C. AC AF. D. A.

12. Τομή του Καθεδρικού Ναού του Μιλάνου, σχέδιο του Cesariano (1521), ο οποίος υπήρξε για μεγάλο διάστημα υπεύθυνος για την ανοικοδόμηση του σπουδαίου αυτού μαρμάρινου γοτθικού ναού. Πραγμα. διαστ. ύψος 33,5 εκ., πλ. 21,5 εκ.

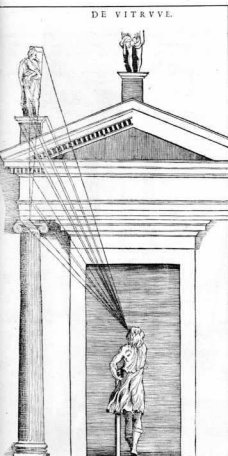

13. Φανταστική αναπαράσταση της Αλικαρνασσού και του μεγαλοπρεπούς ταφικού μνημείου για τον βασιλέα Μούσσο, του Μουσουλίου. Σχέδιο του Cesariano 21x13 εκ.

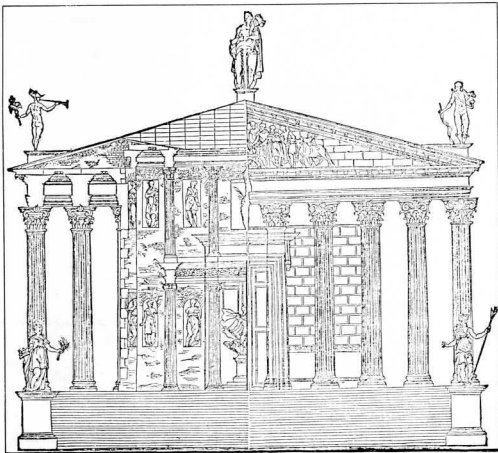
ΕΚΔΟΣΕΙΣ	ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ							
1. ΛΑΤΙΝΙΚΑ	BEBA	ZIFKG	B.N.	B.M.	RIBA	B.V.	B.H.	AVERY
1486 Editio Princeps			*	2	*	*	*	*
1496 Florentia (Venetis)	*			*	*	*	*	*
1497 Venetis		*	4	*	*	*	*	*
1511 Venetis	*	*	*	2	*	*	*	*
1513 Florentia	*	*	2	2	*	*	*	*
1522 Florentia			3	2	*	*	*	*
1523 (επανεκδοση Lyon)	*	*	*	2	*	*	*	*
1543 Strassburg, (Ryff)			*	*	*	*	*	*
1544 Roma (Philandri)	*	*	*	*	*	*	*	*
1545 Parisiis (Philandri)			*	*	*	*	*	*
1550 Strassburg, (Ryff)	*	*	*	*	*	*	*	*
1552 Lugdunis (Philandri)	*		9	*	*	*	*	*
1557 Venetis (Philandri)				*	*	*	*	*
1567 Venetis (Barbaro)		*	2	*	*	*	*	*
1586 Lugdunis (Philandri)		*	*	*	*	*	*	*
1649 Amstelodami (de Laet)	*	*	2	4	*	*	*	*
1800 Berolini (Augustus Rode)	*	*	*	*	*	*	*	*
1807 Argentorati (Strassburg)	*	*	2	*	*	*	*	*
1807-8 Lipsiae (G. Schneider) 8o	*	*	*	2	*	*	*	*
1825-30 Utini (Udine) (S. Straticio)	*	*	2	*	*	*	*	*
1836 Roma (A. Marinius)			*	*	*	*	*	*
1867 Lipsiae (Rose, Müller-Strübing)	*	*	*	*	*	*	*	*
1876 Lipsiae (Nohl)	*	*	*	*	*	*	*	*
1892 Lipsiae (Holtze)	*	*	*	*	*	*	*	*
1899 Lipsiae (Rose)	*	*	*	*	*	*	*	*
1912 Lipsiae (Krohn)	*	*	*	*	*	*	*	*

BEBA = Βασιλιάνειος Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Αθήναι
ZIFKG = Zentral Institut für Kunstgeschichte - Μόναχο
B.N. = Bibliothèque Nationale - Παρίσι
B.M. = British Museum Library - Λονδίνο
RIBA = Royal Institute of British Architects - Λονδίνο
B.V. = Bibliotheca Apostolica Vaticana - Βατικανό, Ρώμη
B.H. = Bibliotheca Herziana - Ρώμη
AVERY = Avery Library - Columbia Univ. - Νέα Υόρκη.

14. Κατανομή των αρχαιότερων εκδόσεων κατά θιβλιοθήκες.

15. Σχέδιο του διάσημου Γάλλου γλύπτη και αρχιτέκτονα Jean Goussier (1515-1564-68;) για την γαλλική μετάφραση του Jean Martin (1547). Ύψ. 25,5, πλ. 19 εκ.

16. Σχέδιο του Andrea Paradisi, του επιλεγόμενου Palladio (1508-1580) για την έκδοση του Daniel Barbaro (1559). Ημι-τομή και ημι-πρόσψη ενός «υπαίθριου» ναού.

νό της είναι αρκούτως ορθό»⁵³ Σχετικά με την απαντίητά της, ας σημειωθεί ότι δεν έχουν επισημανθεί περισσότερα από δέκα τρία αντίτυπα ο' όλον τον κόσμο.⁵⁴ Ας σημειωθεί ακόμη ότι στον χαιρετισμό προς τους αναγνώστες, απ' όπου έγινε γνωστό το όνομα του εκδότη, ο Σουλπίκιος αρχίζει με την φράση Cum Divinu opus Vitruvii, χαρακτηρίζει δηλαδή το έργο του Βιτρούβιου ως θείο, πράγμα που αποδεικνύει το θουμαστικό, για τον αρχαίο Ρωμαιο, κλίμα της εποχής πέραν από την καλώς εννοούμενη προβολή από τον εκδότη της νεόφαντης δημοσίευσης.

Η δεύτερη έκδοση έγινε στη Φλωρεντία το 1496, δηλαδή δέκα χρόνια μετά την πρώτη, από άγνωστο σήμερα εκδότη και με πιθανούς τυπογράφους τους Leon de Arigis ή Christopherus de Pensis de Mondello. Όπως αναφέρει ο Cicognara,⁵⁵ θεωρείται μετρία επανάληψη της πρώτης, ο Poleni, όμως, θεωρεί ότι η ορθογραφία της είναι κατά τι καλλίτερη, λόγω βελτισίωσης των δυνατοτήτων της τυπογραφίας. Ας σημειωθεί ότι στο κυρίως κείμενο της έκδοσης, που αποτελείται από το *De Architectura* προστίθεται το έργο του Frontinus, *De Aquaeductibus* κλπ.

—όπως είχε συμβεί και με την πρώτη έκδοση— και επί πλέον δύο τεχνικά δοκίμια του Polliciani. Η τρίτη έκδοση έγινε στη Βενετία το 1497 και αποτελεί επανάληψη της δεύτερης, χωρίς καμία βελτίωση. Το γεγονός ότι οι δύο αυτές εκδόσεις ακολουθούν τόσο σύντομα την πρώτη, μαρτυρεί την αυξανόμενη ζήτηση του *De Architectura*: το Σύγγραμμα βοηθούσε τους ουμανιστές και τους αρχιτέκτονες στην εδραίωση των κλασικών ρυθμών και αυτοί πάλι βοηθούσαν το βιβλίο στην επιβολή του και την εξαπλώση του.

Η επόμενη έκδοση, η τέταρτη, του 1511, έγινε από τον καλόγερο, αρχιτέκτονα και ουμανιστή κλάσεως Fra Giocondo (1433-1515)⁵⁶, τυπωμένη στη Βενετία και επανεκδόθηκε στη Φλωρεντία το 1513 και το 1522, στην Λωύν το 1523 και εκ νέου στην Βενετία το 1568. Η έκδοση αυτή διαφέρει από τις προηγούμενες. Το κείμενο τόσο στα μεσαιωνικά χειρόγραφα όσο και στις τρεις πρώτες εκδόσεις, ακολουθούσε την απλή υποδιαίρεση σε δέκα βιβλία και κάθε βιβλίο σε προοίμιο και κύριο σώμα, υποδιαίρεση που κατά πάσα πιθανότητα πρέπει να ανάγεται στον ίδιο τον Βιτρούβιο. Ο Fra Giocondo, απ' ενός επέφερε την πρώτη φιλολογική απο-

κατάσταση του κειμένου, κατά τον Cicognara μάλλον τολμηρή⁵⁷, απ' ετέρου προχώρησε στην υποδιαίρεση του κάθε βιβλίου σε κεφάλαια. Η σημαντικότερη όμως προσφορά του είναι η εικονογράφηση του κειμένου με ξυλογραφίες της χαριτωμένης τεχνότητας της εποχής (Εικ. 10), βάσει σχεδίων δικών του.

Πριν αναφερθούμε στην επόμενη έκδοση, ας σημειώσουμε ότι παρ' όλη την ύπαρξη αυτών των εκδόσεων, η παραγωγή χειρογράφων αντιγράφων δεν είχε σταματήσει κατά τον 15ο αι. (Εικ. 8). Πέραν όμως αυτών εμφανίζεται μία νέα μορφή ενδιαφέροντος για το αρχαίο κείμενο και αυτό είναι η συγγραφή σχολίων επ' αυτού. Τέτοια δοκίμια δεν έχουν διασωθεί, αλλά αναφέρονται σε κείμενα άλλων συγγραφέων,⁵⁸ πιθανώς δε να ήταν έργα ουμανιστών μάλλον παρά αρχιτεκτόνων. Την ίδια εποχή είχαν αρχίσει να σχολιάζονται και με μεταφράσεις του κειμένου. Έχουν επισημανθεί μια μερική μετάφραση που υπήρχε στο εργαστήριο του Ghiberti, μια άλλη του Francesco di Giorgio, μια του Fabio Calvi, που έγινε κατά παραγγελία του Παπαέλλου και μια που βρίσκεται σήμερα στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού.⁵⁹ Το γεγονός ότι

ουμανιστές και αρχιτέκτονες ασχολούνταν με μεταφράσεις και σχόλια, έστω κι' αν αυτά παρέμειναν αδημοσίευστα, και το έτερο γεγονός ότι οι παλαιότερες εκδόσεις είχαν, φαίνεται, εξαντληθεί, ώστε να πραγματοποιηθούν επανεκδόσεις του έργου του Fra Giocondo, που αναφέραμε, και μάλιστα σε μικρότερες διαστάσεις και φθηνότερη εκτύπωση, εξηγεί τη δημιουργία της θαυμαστής έκδοσης του 1521 του Cesare Cesariario (1483-1543), αρχιτέκτονα και συγγραφέα, με μακρά θητεία στην ανοικοδόμηση του καθεδρικού ναού του Μιλάνου.

Η έκδοση του 1521 διαφέρει από τις προηγούμενες σε πολλές απόψεις. Κατ' αρχήν αποτελεί την πρώτη δημοσιευμένη ιταλική μετάφραση, επί πλέον όμως έχει εξαιρετά σχέδια και λεπτομερή σχολιασμό, στα ιταλικά, γεγονός που αποδεικνύει την ανταπόκριση του εκδότη στις ανάγκες του επαγγελματία αρχιτέκτονα. Ας σημειωθεί ακόμη ότι ο Cesariario χρησιμοποίησε συμβούλους για τους δύο αυτούς τομείς της έκδοσής του, και ότι αναφέρει ότι συμβουλευόθηκε επίσης τον «Δημήτριον τον Έλληνα», χωρίς να διευκρινίζει αν πρόκειται για προσωπική επαφή ή για μελέτη βιβλίων που πρόκειται προφανώς για τον Δημήτριο Χαλκονδύλη.⁶⁰

Είναι πάντως προφανές ότι, καθ' όσον αφορά την εικονογράφηση, όχι μόνο της έκδοσης του 1521 αλλά και πολλών από τις επόμενες, χρησιμοποιείται κατά το πλείστον ως πρότυπο η εικονογράφηση του Fra Giocondo, τούτο δε όχι μόνον στην οργάνωση της κάθε εικόνας αλλά κυρίως στην επιλογή των χωρίων που κειμένου που διαλευκαίνονται με την παρεμβολή των ξυλογραφιών. Ο Cesariario έχει πάντως προσθέσει και δικά του σχέδια, όπως και καλλιτεχνικά κεφαλογράμματα. (Εικ. 6). Οι ξυλογραφίες του θεωρούνται πολύ διακοσμητικές και έχουν αναδομηθεί σε κείμενα εκτός του *De Architectura*. Παράρθετο το σχέδιο του Βιτρουβιανού άνδρος με ανοιχτά σκέλη και βραχιόνες, εγγεγραμμένο σε κύκλο και τετράγωνο που μεταφέρει το παλινγύριον σχέδιο του Da Vinci (Εικ. 11)⁶¹, όπως επίσης και την τομή του γοτθικού καθεδρικού ναού του Μιλάνου (Εικ. 12) και ακόμη την φανταστική παράσταση της Αλικαρνασσού (Εικ. 13). Η έκδοση του Cesariario, λόγω των σχεδίων της και των σχολίων της, αποτελεί σπουδαία πηγή για την μελέτη των απόψεων περί αρχιτεκτονικής, στη Βόρεια Ιταλία, κατά τα πρώτα χρόνια του 16ου αι.⁶²

Δεν θα ήταν, βέβαια δυνατόν, να

17. Σελίδα τίτλου της έκδοσης του de Laet, Amsterdam (1649). Διστ. χαλκογρ. υψ. 27,9 πλ., 18,2 εκ.

εξαντλήσουμε, σ' ένα μόνον άρθρο, την φιλόξενη ανοχή της ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ για να περιγράψουμε τις πάμπολλες εκδόσεις του *De Architectura*. Θα πρέπει όμως, εκτός από την μερική απαρίθμηση τους που μας παρουσιάζει ο πίνακας (Εικ. 14) να επισημάνουμε τουλάχιστον τις εκδόσεις - σταθμούς και τις διάφορες μορφές που πήρε η εκδοτική δραστηριότητα. Είναι, λοιπόν, αξιοσημείωτο ότι εκτός από τις επαναλήψεις των γνωστών εκδόσεων, αρχίζουν να παρουσιάζονται παραλλαγές, για να μη τις χαρακτηρίσουμε ως κλεψιψιπίες, όπως η έκδοση του 1523, και επανεκδοση του 1535, του Francesco Lutio, γνωστού ως Durantino, που χρησιμοποιεί ως υπόδειγμα τον Cesariario, περιορίζοντας τα εκτενή σχόλια και χρησιμοποιώντας για την εικονογράφηση τα ξύλα του Fra Giocondo. Άλλη μορφή εκδόσεως που αξίζει να επισημανθεί είναι η σύμπτυξη του *De Architectura*

σε επιτομή, όπως η ισπανική *Necessarias alos Oficiales que quieren seguir las Formaciones de las basas columnas capiteles y otras piezas de los edificios antiguos*, που είχε επαναληφμένες εκδόσεις: Toledo (1526, 1549, 1584), Παρίσι (1537, 1539, 1542, 1550, 1555, 1608), Λισαβόνα (1541, 1542), Μαδρίτη (1542), όπως και πρόσφατες αναστατικές επανεκδόσεις (Λισαβόνα 1915, Μαδρίτη 1946, Βαλενθία 1976). Είναι αξιοσημείωτο ότι η έκδοση αυτή επαναλαμβάνεται πληθυσιακά στη διάρκεια του 16ου αι., δηλαδή κατά την περίοδο της μεγάλης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας στην Ισπανία. Η εξέλιξη των κλασικών ρυθμών και μοιραίες και του *De Architectura* μετά την Ισπανία προχωρεί στις γερμανικές χώρες και τη Γαλλία. Έτσι, το 1543, κυκλοφόρησε η γερμανική έκδοση του λατινικού κειμένου των Ryff και Messerschmitt, που επί το αρχαιότερο είχαν μεταλλάξει τα

J. B. Piranesi

G. Piranesi

ονομάτά τους στην έκδοση, σε Rinius και Macherorio. Το κείμενο έχει βασιστεί σ' εκείνη της έκδοσης Giocondo του 1511 και τα σχέδια στις γκραβούρες των εκδόσεων του 1513 και του Cesariano του 1521. Παρά ταύτα οι ξυλογραφίες του Ryff αν και όχι ιδιαιτέρως κομμένες, έχουν μια δική τους φυσιογνωμία.⁶³ Το έργο, γνωστό πλέον ως Vitruvius Teutsch, ανατυπώθηκε επανειλημμένως (Στρασβούργο, 1543, 1550, Βενετία 1557, Λυών-Γενεύη 1586). Επίσης το 1547 κυκλοφόρησε η πρώτη γαλλική μετάφραση του Jean Martin, με πλούσιο σχολιασμό και σχέδια του διάσημου αναγεννησιακού γλύπτη Jean Goujon⁶⁴ (Εικ. 15). Φθάνουμε έτσι στο 1556 όταν κυκλοφορεί η ιταλική μετάφραση του Daniel Barbaro. Η έκδοση αυτή θεωρείται σταθμός στις εκδόσεις αλλά και στις σπουδές του Βιτρούβιου. Η προεργασία που είχε συντελεσθεί με τις προηγούμενες εκδόσεις και

τους σχολιασμούς, είχε δείξει τον δρόμο και η παρουσία στα μέσα του 16ου αι. μιας πνευματικής φυσιογνωμίας όπως του Barbaro⁶⁵, ήταν η κατάλληλη για να συλλάβει και φέρει εις πέρας επί πλέον από τον ουμανισμό, μια πιο πραγματιστική και κριτική αντιμετώπιση του αρχαίου λατινικού κειμένου. Ας σημειωθεί ότι ο Barbaro ξεφεύγει από τη γραμμή των προηγούμενων εκδόσεων και στο θέμα της εικονογράφησης· εδώ την πρωτοβουλία ανέλαβε ο Palladio⁶⁶, ο οποίος έδωσε σχέδια που προέκυψαν από γνώση των αρχαίων μνημείων και με παρουσίαση που αναδεικνύει την σπουδαιότητά τους και την αντιστοιχία τους με το κείμενο (Εικ. 16). Την σπουδαιότητα των σχεδίων του Palladio επισημαίνει ο Barnio στο σχόλια του 1ου βιβλίου. Με την αρχή του 17ου, πρέπει επίσης να σημειώσουμε το Βιτρούβιανό Λεξικό, *De Verborum Vitruvianorum Significatione* (1608) του Bernardino

Baldi.⁶⁷

Παραλείπομε σωρεία επανεκδόσεων του λατινικού κειμένου ή των μεταφράσεων, για να αναφέρουμε την έκδοση στα λατινικά από τον περίφημο Ολλανδικό οίκο Elsevier (1649), με επιμέλεια του Joan de Laet⁶⁸ που θεωρήθηκε για πολλές γενιές έργο περιζήτητο (Εικ. 17) και να φθάσουμε στη φημισμένη έκδοση του Claude Perrault⁶⁹ (1673) και την θελωμένη επανέκδοση της (1684), που αποτελείται από εξαιρετική γαλλική μετάφραση, θαυμάσια σχέδια – χαλκογραφίες για τα ολοσέλιδα (Εικ. 18) και ξυλογραφίες για τα in-text – και θαυματοχάστο σχολιασμό που υπερβαίνει το περιεχόμενο του *De Architectura*, για να λάβει μορφή θεωρητικού ευαγγελίου της αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής πολιτικής του Γαλλικού Κράτους, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί από τον Colbert⁷⁰. Η έκδοση του Perrault κυκλοφόρησε επανειλημμένως σε μεταφράσεις σε ξένες γλώσσες και σε συνόψεις⁷¹. Η Αγγλία επί μακρό διάστημα περιορίστηκε να χρησιμοποιεί μεταφράσεις των ευρωπαϊκών εκδόσεων του Βιτρούβιου ή τα συγγράμματα των δικών της θεωρητικών, όπως των Shute, Wotton, Gibbs, Cambell, Leoni, Ware, κλπ. Η πρώτη αγγλική μετάφραση του λατινικού κειμένου είναι του Robert Castell (1730, 1747), περιλαμβάνει δε τα σχόλια του Inigo Jones και άλλων. Μια δεύτερη είναι των William και James Newton (1771, 1791), μια τρίτη του William Wilkins (1812-1817) υπό μορφή επιτομής, με μια ενδιαφέρουσα εισαγωγή περί της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής, που αποκαλύπτει τις γνώσεις και τις θεωρήσεις της εποχής, μια τέταρτη του Joseph Gwilt (1825, 1826, 1860, 1874).

Δεν θα πρέπει να σταματήσουμε την κουραστική, ίσως, απαρίθμηση των συστατικών της Βιτρούβιανης εκδοτικής εκρήξεως, που διατηρείται εδώ και 500 χρόνια, χωρίς να αναφέρομε ένα ακόμα δείγμα του παγκόσμιου ενδιαφέροντος που περιβάλλει το *De Architectura* και αυτό είναι ο μεγάλος αριθμός των γλωσσών στις οποίες μεταφράστηκε. Απαριθμούμε λοιπόν, πέραν των λατινικών, τις μεταφράσεις στα ιταλικά (η πρώτη το 1521 και άλλες αργότερα), στα ισπανικά (1526 και άλλες αργότερα), στα γαλλικά (πρώτη επιτομή 1537, πρώτη μετάφραση 1547, άλλες αργότερα), στα γερμανικά (1548, άλλες αργότερα), αγγλικά (πρώτη επιτομή 1692, πρώτη μετάφραση 1730, άλλες αργότερα), ρωσικά (1790-97, και 1938), πολωνικά (1840, 1956), ολλανδικά (1920), τσεχικά (1953) ρουμανικά (1964), ελληνικά (τμηματική

1986)⁷². Ας σημειωθεί ακόμη ότι ο γράφων έχει ακούσει μια φήμη πως το *De Architectura* μεταφράζεται στα ιαπωνικά!

Οι θαυμάσιες αυτές εκδόσεις, από τις οποίες πολλές δεν αναφέραμε —ο κατάλογος των Βιτρουβιανών εκδόσεων της Laura Marcucci περιλαμβάνει 166 εγγραφές, μέχρι το 1976⁷³— κοσμούν τις βιβλιοθήκες της Ευρώπης και της Αμερικής. Βεβαίως οι παλαιότερες είναι σπανιότερες, και όπως κάθε παλαιά, σπάνια και ωραία έκδοση αποτελεί πραγματικούς και άγρυπνα φυλάσσομενους θησαυρούς. Ένας πίνακας που ετοιμάσαμε για τους αναγνώστες της ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, (Εικ. 14) δείχνει την παρουσία —ή και την απουσία— των παλαιότερων εκδόσεων από τις κυριότερες παγκόσμιες βιβλιοθήκες, γεγονός που δεν χρειάζεται εξηγήσεις.

Ο πίνακας της (Εικ. 14) θα μας υποχρεώσει να σταματήσουμε με θαυμασμό στην πρώτη στήλη, που καταγράφει τις εκδόσεις του Βιτρούβιου που κατέχει η Βαλλάντινα Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Ας αναφερθεί πως η νεότερη Ελλάδα δεν έδειξε, τουλάχιστον στα πρώτα εκατό χρόνια του ελεύθερου βίου, κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ρωμαϊκές σπουδές ή ακόμη λιγότερο η και καθόλου για τον Βιτρούβιο. Οι βιβλιοθήκες των ελληνικών πανεπιστημίων, πολυτεχνείων, αρχαιολογικών σχολών και άλλων συναφών ιδρυμάτων ήταν μέχρι προσφάτως εφοδιασμένες με ελάχιστες νεότερες εκδόσεις. Άλλωστε αυτό εξηγείται: μια επιστημονική βιβλιοθήκη δεν επιδιώκει να κατέχει βιβλία ενδιαφέροντα λόγω της αρχαιότητάς τους, όσο δαπάνη για να έχει βιβλία με τα οποία οι μελετητές μπορούν να ικανοποιήσουν τις επιστημονικές τους επιδιώξεις. Βιβλία σαν τις παλιές εκδόσεις του Βιτρούβιου, μόνον ως δωρές ιδιωτών μπορούν να βρεθούν στα ράφια δημοσίων βιβλιοθηκών. Το γεγονός ότι μερικές από τις εκδόσεις που βρίσκονται στη Βαλλάντινα Εθνική Βιβλιοθήκη φέρουν σφραγίδες με θυρεούς που θυμίζουν ίσως επανταγιάδες οικογένειες μαρτυρεί αφ' ενός το στοιχείο της δωρεάς, αφ' ετέρου το εκλεπτυσμένο γούστο και την πολυμάθεια (erudition) των κατόχων τους, που θα πρέπει να ήταν επανταγιάς αριστοκράτες.

Θα αποτελέσει ασφαλώς μια επιβεβαιωμένη ολοκλήρωση του άρθρου

μας αν αναγαρούμε την ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, γιατί μόνον αυτή επισήμανε δύο σπουδαίες επετείους σχετικές με το *De Architectura*. Αναφερόμαστε αφ' ενός στην υπόθεση του Thielscher⁷⁴ ότι πιθανόν η τελευταία συμπλήρωση του χειρογράφου συνετελέσθη περί το έτος 14/13 π.Χ., και έτσι ο φετινός χρόνος ολοκληρώνει δύο χιλιετίες ζωής του σπουδαίου αυτού έργου· αφ' ετέρου στο γεγονός ότι η πρώτη έντυπη έκδοση είδε το φως πριν από πεντακόσια χρόνια. Με την διπλή αυτή ευκαιρία, ας θεωρηθεί το άρθρο αυτό ως ένας χαιρετισμός προς τον αρχαίο ρωμαίο αρχιτέκτονα, που επί τόσοι αιώνες προβάλλει τον ρωμαϊκό πολιτισμό αλλά και με πραγματικό θαυμασμό τους αρχαίους Έλληνες. Και ας θεωρηθεί σημαντικό ότι ενώ η αρχαία και η μεσαιωνική Ελλάδα δεν θα είχαν πολλούς λόγους να γνωρίζουν τον Βιτρούβιο, ο νεώτερος Ελληνισμός στην ευρύτητα της παιδευτικής του προσάφειας τον αναγνωρίζει και τον τιμά.

Σημειώσεις

1. Εμπρόσθιες εκδόσεις με το λατινικό κείμενο και μετάφραση είναι οι: CHOISY, A., *Vitrave*, (Paris, 1971), FENSTERBUSCH, C., *Vitruv, Zehn Bucher über Architektur*, (Berlin, 1976), GRANGER, F., *Vitruvius on Architecture*, (London, 1931, 1934).
2. FRANKL, P., *The Gothic, Literary Sources and Interpretations through Eight Centuries* (Princeton 1960), 103, CONANT, K.J., *The After-life of Vitruvius in the Middle Ages*, *Journal of the Society of Architectural Historians* 7, 1968, 33-38. HEITZ, C., *Vitrave et l'architecture du Haut Moyen Age*, *La Cultura Antica nell'Occidente Latino dal VII all' XI Secolo* (Spoleto 1975).
3. PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis Historia*, τόμος 1ος, περιεχόμενα και πηγές για τα βιβλία: XVI, XXXV, XXXVI, (Index Auctorum), κείμενο και μετάφραση H. RACKHAM, London 1944, σελ. 160, 161.
4. SEXTUS JULIUS FRONTINUS, *De Aedificiis urbis Romae*, εκδ. BENNET, and McELWAIN, London, 1925, σελ. 366.
5. M. CETIUS FAVENTINUS, *De Diversis Fabricis Architectonicae*, έκδ. PLOMMER, H., *Vitruvius and later Roman building Manuals*, Cambridge, 1973, 40-41.
6. Ξεκτάω με το ερώτημα ποιά είναι η ορθή γραφή, Pollio ή Polio, ο KROHN, *Scriptores Vitruvianae*, *particula I*: de M. Ceti Faventini epistola, *Inauguraldis*, Berlin 1896, σημειώνει ότι Pollio και Polio προέρχουν από γραφές με διαφορετικό χειρόγραφο.
7. THIELSCHER, P., στο λήμμα *VITRUVIUS MAMURRA*, *PAULI-WISSOWA, R.E.*, IX A1, 1961 στ. 427-489.
8. Αυτοί, σελ. 487 κ.ε. αναγνωρίζεται ομοιότητα της φράσης του Βιτρούβιου: «δεν ετόλμων, ἐν μέσφ των τοσούτων ἀρχολόγων σου, να δημοσιεύσω κείμενα περί ἀρχιτεκτονικής» με την ελξη του Οράτιου: «Βλέποντας ότι συ μόνος φέ-

- ρεις το βάρος τόσων μεγάλων ὑποκειμένων, φυλάττων το ἱταλικόν κράτος μας το δὲ ὅπλα, εὐεργετώντας το με πηή και ἀναμορφωνόντας το με νόμους, θά ἦταν ἐγγέλμα ἐναντίον τῆς δημοσίας ευφρείας, ἐάν, με μακρές ὁμιλίες, παρεμβόδιζα τις φορτωμένους ὡρες Σου, ὡ Καιοσα» (HORATIUS, *Epist.* 2.1.1.). Η επιστολή του Οράτιου είναι χρονολογημένη περί το 14 ή το 13 π.Χ. Αν γίνει δεκτή αυτή η παρατήρηση και άποψη, τότε θα προκύψει ένα χρονολογικό συμπέρασμα, ότι δηλαδή το Προίσιμο του πρώτου βιβλίου θα γράφτηκε, το νεώτερο, κατά το έτος 14/13 π.Χ. ή πάντως, ότι, ὅπως και αν είχε γραφεί προηγουμένως, η εν λόγω φράση προστέθηκε κατά ή μετά το 14/13 π.Χ. με το σκοπικό να υπαδείξει κανείς στο συμπέρασμα, ότι η ύστατη στιγμή επεξεργασίας του συγγράμματος μπορεί ίσως να τοποθετηθεί στο 14/13 π.Χ.
9. HAUSMANN, N., *Allgemeine Grundlagen der Archäologie*, *Handbuch der Archäologie*, 1969, άρθρο Ε. PERNICE και W.H. GROSS, σελ. 409 κ.ε. Το Πολυτεχνείο του Μιλάνου εόρτασε την διεχιλοστή επέτειο του Βιτρούβιου το 1978. Δημοσιεύθηκε τις ελατρείες εργασίες των VAGNETTI, L., MARCUCCI, L., BARTOLI, M.T., με το τεύχος 2000 ANI DI VITRUVIO *to Studi e Documenti di Architettura*, 8, Settembre 1978. Ο FENSTERBUSCH, C., στο θεωρούμενο διενδών ως ὁριστό ἔργο του, *op. cit.*, (ανωτ. σημ. 1) σελ. 5, σημ. 8, δέχεται την άποψη ότι μπορεί το ἔργο να συμπληρώθηκε το 14 π.Χ. χωρίς αυτό να σημαίνει και σύγχρονη έκδοση.
10. Βλ. ανωτ. σημ. 8.
11. WESENBERG, B., *Beiträge zur Rekonstruktion griechischer Architektur nach Literarischen Quellen*, *Ath. Mitt.*, 9, Beiheft, 1983.
12. CIAPPONI, L.A., «Il «De Architectura» di Vitruvio nel Primo Umanesimo, *Italia medioevale e umanistica*, III, 1960, σελ. 89.
13. FERRI, S., *Vitruvio, Architettura* (*Dai libri I-VII*), Roma, 1960.
14. Στην παρουσίαση του προς τον Lodovico Sforza, το 1494, στο Μιλάνο, ο Da Vinci αναφέρει ως ειδικότητες του: μηχανικός οχυρώσεων, ζωγράφος, γλύπτης και μουσικός.
15. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΥΣ, *Ρητορική Τέχνη*, 3.14.
16. Ακριβής μετάφραση από το λατινικό πρωτότυπο των δέκα Προσίων, με ιστορική εισαγωγή και σχόλια από τον γράφοντα, δημοσιεύεται στον τριτοκτό τόμο *ΦΙΛΙΑ ΕΠΗ*, που εκδίδει η Αρχαιολογική Εταιρεία για να τιμήσει το ἔργο του αρχαιολόγου Γεωργίου Ε. Μυλωνά.
17. USSING, J.L., *Observations on Vitruvius de Architectura Libri Decem*, with special regard to the time at which this work was written, London 1898, σελ. 192.
18. MORTET, V., *Recherches Critiques sur Vitruve et son Oeuvre*, *Revue Archéologique*, XL, 1902, σελ. 65-66. SONTHEIMER, L., *Vitruv und seine Zeit*, Tübingen, 1908, σελ. 13-17. CALLEBAT, L., *La prose du «De Architectura» de Vitruve, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, Berlin-N.York, 1982, σ. 696-722, εἰδ. σ. 697.
19. CHOISY, A., *op. cit.*, II, 259, n.2. GRANGER, F., *op. cit.*, II, σ. XVII. BROWN, F.E., *Vitruvius and the Liberal Art of Architecture*, *Bucknell Review*, 11, 4, 1963, σ. 99-107.

19. Εγκυκλίου Παιδείας: Οι Ρωμαίοι παρέλαβαν από τους Έλληνες της Ελληνιστικής εποχής το γενικό εκπαιδευτικό σύστημα που ήταν γνωστό ως *εγκυκλίου παιδείας*. Η ευρύτερη παιδεία του αρχαϊκού όπως την καθόριζε ο Βιτρούβιος αναπαράγει αυτή τη νοοτροπία. Κατά τον Μεσαίωνα η εγκυκλίος πάλει δόξα ονομαζόταν στην Δύση *artes liberales*, οι *ελεύθεροι τέχνες*, και περιελάμβαναν τη γραμματική, τη διαλεκτική, τη ρητορική, τη γεωμετρία, την αστρολογία, την αριθμητική και τη μουσική.

20. BOWERSOCK, G.W., *Historical Problems in Late Republican and Augustan Classicism*, στο FLASHAR, H., *Le classicisme à Rome aux Iers siècles avant et après J.C.*, Fondation Hardt, Entretiens sur l'Antiquité classique, XXV, 1979, Genève, 1979.

21. ROSE, H.J., *A Handbook of Latin Literature, from the earliest times to the Death of St. Augustine*, London 1967, ελ. μετάφρ. K.X. ΓΡΟΛΛΙΟΥ, Αθήνα, 1980, Α, 224.

22. Αυτού, σελ. 226.

23. Αυτού, σελ. 223.

24. SCHLOSSER-MAGNINO, *La Letteratura artistica*, Firenze, 1977, σελ. 251. Ο KOCH, H., *Vom Nachleben des Vitruv*, Baden-Baden, 1951, υποστηρίζει πως το χειρόγραφο αυτό είναι το αρχαιότερο υπάρχον χειρόγραφο, ο Codex Harleianus 2767, που βρίσκεται στο Βασιλικό Μουσείο. Βλ. *Due mille Ann di Vitruvio*, *op. cit.*, (βλ. κ.μ. υποσ. 9), σελ. 23-24.

25. FONTANA, V., MORACHELLO, P., *Vitruvio e Raffaello. Il De Architectura di Vitruvio nella tradizione medita di Fabio Calvo Ravennate*, Roma, 1975.

26. Συγκεκριμένη επιτομή *De Re Rustica* (περί των αγροτικών πραγμάτων), συμπλήρωμα από τις εργασίες των Κολομβάτων. Γαργύλιος Μαρτιάλλος, Βιτρούβιος κ.α. SCHMITT, J., *Palladius, R.T.A., De Re Rustica*, Leipzig, 1989.

27. PELLATI, Fr., *Vitruvio*, Roma, 1938, σελ. 46 κ.ε.

28. Αυτού, 46-63. KOCH, H., *op. cit.* (βλ. σημ. 24). CIAPPONI, L.A., *op. cit.*, (βλ. σημ. 12), 58-59.

29. KRINSKY, C.H., *Seventy-eight Vitruvian Manuscripts*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 30, 1967, 36-70.

30. EINHAARD, F., (770-840), φράγκος γραμματικός και ιστορικός, διοργάνωσε και μιστοδοκίμους του Κάρλομάγνου, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση της πνευματικής ανανέωσης της εποχής.

31. Βλ. W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen*, Berlin, 1904, *Monumenta Germaniae Historica*, Berlin 1899, τόμ. V.

32. Alcuin (Alcuine), (735-804). Μεταξύ άλλων δραστηριοτήτων, ανέπτυξε χειρογράφων στη Ρώμη, οι Κολομβάτοι, που συνάντησε στην Πάρμα, τον έπιασε να τον ακολουθεί και τον ανέθεσε το μέγα έργο να καταστήσει τους φράγκους κοινονικούς του λατινικού πολιτισμού, να "λατινοποιηθεί" την αυτοκρατορία του. Μεταξύ άλλων οργάνωσε σκριπτόρια αναπαραγωγής χειρογράφων, των οποίων η ποιότητα είναι εξαιρετική. DELISLE, L., *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XXXII, το μέρος, 1885. WATTENBACH, H., *op. cit.*, 10, μ. 186.

33. Mon. Germ., V. Berlin, 1899, 137-8.

34. HRABANUS MAURUS MAGNIFICUS

(776-856), μαθητής του Αλκουίνου, κατά τον PELLATI, *op. cit.* (ανωτ. σημ. 26), συνέθεσε επιτομή των διδασμάτων του Β.

33. Στο βιβλίο XXI, κ.ε. 2, ορίζει ότι: *Aedificiorum partes sunt tres: dispositio, constructio, venustas*. Υπενθυμίζεται η τριάδα του Βιτρούβιου: *firmitas, utilitas, venustas*. (Vitr. I, iii, 2).

34. Μπορούν κατ' επιλογή ν' αναφερθούν ο Hermann ο Παλατινικός του Reichenau (1013-1054), που διάλεξε να λατινοποιήσει το όνομά του σε Herimannus Augiensis, ο Hugo de St Victor (1078-1141), διάσημος προ-Θωμικός μυστικός φιλόσοφος, ο Vincent de Beauvais ή Vicenpili Beillonacensis (1190-1264), που χρησιμοποιεί τον μεσαιωνικό λατινικό όρο *architectonia* αντί *architectura*, ελ. *op. architector* και *architectress*, όροι συνήθως στην αγγλική θαλασσοκρατία του 19ου αι., που δεν είναι παρά από την σύγχρονη μας *αρχιτεκτονολογία*, ο William του Malmesbury (1080-1143), που παραθέτει στην ανθολογία του αποσπάσματα του *De Architectura* και χρησιμοποιεί την ορθογραφία *Vitruvius* που θα συναντήσουμε επίσης στην πρώτη έντυπη έκδοση του 1486, ο Petrus Diaconus, συγγραφέας του 13ου που υπερηφανεύεται διότι *Vitruvium de architectura Mundi abbreviavit* = τού Βιτρούβιου το περί αρχιτεκτονικής κομμάτι επέτρεψε. Βλ. KRINSKY, *op. cit.* (ανωτ. σημ. 28).

35. EDEN, W.A. St. Thomas Aquinas and Vitruvius, *Medieval and Renaissance Studies*, 1950, σελ. 183-185.

36. TZETZLI, Ιω., *Σχόλια εις Λυκόφρονα*, Εκδ. M. Christ Gottfried Müller, Leipzig, 1811, τόμ. Β', σελ. 919, στίχ. 1050-1053.

37. RUFFEL, P., SOUBIRAN, J., *Recherches sur la tradition manuscrite de Vitruve*, *Pallas, Annales publiées par la faculté des lettres de Toulouse*, IX, 1960, σελ. 3-154. KRINSKY, *op. cit.* (ανωτ. σημ. 28).

38. Τα σχέδια είχαν ετοιμασθεί για συναφή διάλεξη που δόθηκε από τον γράφοντα στο Σπουδαστήριο Ερευνών Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Ε.Μ.Π., το 1977. Οι αρχείοι παραπέμπουν στον κατάλογο KRINSKY.

39. POLENI, G., *Exercitationes Vitruvianae*, Padova, 1739-1741. DONALDSON, T.L., *Some Particulars relating to Manuscripts of Vitruvius preserved in various European Libraries*, *Royal Institute of British Architects, Transactions*, I, 1835-36, σελ. 115-25. MARINI, A. (ed.) *Vitruvii De architectura libri X*, I, Roma, 1836. DONALDSON, T.L., *Notice abrégée et description des six manuscrits des dix livres de Vitruve sur l'Architecture, conservés dans le Musée Britannique, et de deux autres des bibliothèques d'Oxford*, στο: *Collection des exemples les plus estimés des Portes Monumentales de la Grèce et de l'Italie*, par T.L. DONALDSON, Paris, 1837, σελ. 13-29. ROSE, V., & MÜLLER-STROUBING, H. (ed.), *Vitruvii de Architectura libri X*, Leipzig 1867. ROSE, V., *Vitruvii De Architectura libri I-X*, Leipzig, 1899. CHOISY, A., *Vitruve*, Paris, 1909, 1971. GRANGER, F. (ed.) *Vitruvius on Architecture* (Loeb Classical Library), London and Cambridge (Mass.), 1931-34. PELLATI, F., *Vitruvio*, Roma, 1938. RUFFEL, P., SOUBIRAN, J., *Recherches sur la tradition manuscrite de Vitruve*, *op. cit.*, σελ. 3-154.

40. STORNAJOLO, C., *Bibliotheca Apostolica Vaticanae Codices Urbines Latini*, I,

Citta di Vaticano, 1902, 264.

41. THIELSHER, *op. cit.*, (ανωτ. σημ. 5).

42. MARINI, A., *op. cit.*, I, Roma 1836.

43. KRINSKY, *op. cit.* (ανωτ. σημ. 28), 64.

44. Τα μόνα άλλα χειρόγραφα που φέρουν φανταστικές απεικονίσεις του Βιτρούβιου είναι το B.14.10 της Βιβλιοθήκης του Eton College, που χρονολογείται στους 140-150 αι. και φέρει φανταστικές προσωπογραφίες του Βιτρούβιου και του Δεινοκράτη (Κατάλ. Krinsky, 17) και τα δύο PLUT. XXX, 10, και PLUT. XXX, 11, της Βιβλιοθήκης Mediceo-Laurenziana στη Φλωρεντία (Κατάλ. Krinsky, αρ. 33 και 34).

45. Κατά KRINSKY (ανωτ. σημ. 28), 6.

46. Το Βιτρούβιανό χειρόγραφο του Πετράρχη βρίσκεται σήμερα στο Παρίσι, αρ. Par. lat. 4846. PELLLEGRIN, E., *Nouveaux manuscrits annotés par Pétrarque à la Bibliothèque Nationale de Paris*, *Scriptorium* 5 (1951), 275-67. CIAPPONI, L.A., *op. cit.* (ανωτ. σημ.), 81, 83-84.

47. BROWN, F.E., *op. cit.* (αν. σημ. 18).

48. SCHLOSSER-MAGNINO, *La letteratura artistica*, Firenze, 1977, passim. BETTS, R., *The Architectural Theories of Francesco di Giorgio* (Diss.) Princeton, 1971, α. 131-2, 139.

49. PELLATI, Fr., Giovanni Sulpicio da Veroli, primo editore di Vitruvio, *Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani*, 3 (1931-1939) 382-386.

50. POLENI, J., *Exercitationes Vitruvianae primae*, ede Padova 1739-41.

51. Ας σημειωθεί ότι και τα δύο ονόματα μοιάζουν γερμανικά. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η τυπογραφία έγινε γνωστή στην Ιταλία από Γερμανούς τυπογράφους που εγκαταστάθηκαν πρώτα στη Ρώμη, μετά δε και σε άλλες πόλεις.

52. VAGNETTI, L., MARCUCCI, L., BARTOLI, M.T., *De Mille Anni*, *op. cit.* (βλ. σημ. 9). SCHNEIDER, J.G., *Marci Vitruvii Pollionis De Architectura Libri Decem*, Lipsiae, 1807/8.

53. CIGOGNARA, L., *Catalogo Regionato dei Libri d'Arte de Antichita*, Pisa, 1821, αρ. 693.

54. Στο Βιβλίο 3, στη Φλωρεντία 3, στην Πάρμα 1, στο Μιλάνο 2 (μ. ήλ. 197), στο Παρίσι 1, στο Λονδίνο 2, στη Νέα Υόρκη 1.

55. CIGOGNARA, L., *op. cit.* αρ. 694.

56. Βλ. σ.χ. BREZZONI, R., *Fra Giocondo Veronese*, Firenze 1960.

57. CIGOGNARA, L., *op. cit.* αρ. 696.

58. KRINSKY, C.H., *Cesare Cesariano and the Como Vitruvius Edition of 1521*, (Diss.) New York, 1965, 53.

59. Αυτού, σελ. 53. Για τη μετάφραση του Fabio Calvi, βλ. δική μας σημ. 9.

60. Αυτού, σελ. 61, 62. Ο Δημήτριος Χαλκοκονδυλίας (Αθήνα 1423-Μιλάνο 1511) καθηγείται της Ελληνικής Φιλολογίας στα πανεπιστήμια Παδουάς, Φλωρεντίας και Μαντάνια. Προσωπογραφία του σε συνθήκη με Ghirlandajo στην Santa Maria Novella της Φλωρεντίας, θα ήταν κατάλληλότερος σύμβουλος για την ερμηνεία χωρίων του Βιτρούβιου, εφ' όσον είχε πραγματοποιήσει την *editio princeps* του Σουΐδα (Μιλάνο, 1499).

61. Κατά δήλωση του Cesariano (Carta 49r) το πρωτότυπο του σχεδίου προηγουμένης από τον Μιανέζο πατρίκιο Pietro Paolo Segazono. Αυτού, σελ. 62.

62. Η έκδοση του Cesariano έχει αναδημοσιευθεί με αναστατική τυπογραφία το 1968 (Bronx, NY.) και το 1969.

63. ROTTINGER, H., *Die Holzschnitte zur Architektur und zum Vitruvius deutsch des Walther Rivius*, Strassburg 1914.

64. COLOMBIER, P. DU, Jean Goujon et le Vitruve de 1547, *Gazette des Beaux Arts*, III, 1931, 155-178.

65. DANIEL BARBARO (1513-1570), γόνος μεγάλης οικογένειας, θαλάσσιος πορτομπαχ, με δράση επιστημονική, πολιτική και διπλωματική. Συγγραφέας εκλεκτός, μεταξύ άλλων της φημισμένης *Practica della Prospettiva* (1568). Στα σχόλια του για το *De Architectura*, σπινδιλίζει και σε ευρύτερους ορίζοντες, όπως (σελ. 188) ερμηνεύει τη μετάβαση του νατουραλισμού του 15ου στη χρήση της φαντασίας στον 16ο: *differenza tra il falso e il vero, tra il vero e il verisimile* = διαφοράς μεταξύ του ψευδούς και του αληθούς, μεταξύ του αληθούς και του αληθοφανούς.

66. ANDREA PALLADIO (1508-1580), μέγιστος αρχιτέκτων του δεύτερου μισού του 16ου αι. Οι πρώτες μεγαλοπρεπείς συνθέσεις του στάθηκαν το όκρο αντίθετο των ελβετοανατολικών τάσεων που ανήγγελεν ήδη το Μπαρόκ. Συγγραφέας του *I quattro libri dell'Architettura* (1570), έργο που βασίστηκε στη μελέτη της Ρωμαϊκής ρυθμολογίας και έσχε μεγάλη επιρροή κατά τον 16ο και 17ο αι. Μεταφρασμένο στα αγγλικά, υπό τον τίτλο *The Architecture of A. Palladio*, επηρέασε την αγγλική ρυθμολογία του πρώτου μισού του 18ου αι., ώστε να ονομασθεί English Palladianism.

67. BERNARDINO BALDI (1553-1617), ουμανιστής και μαθηματικός, θεολόγος, γεωγράφος, αρχαιολάτρης, ιστορικός και πολιτικός, θεωρούμενος ο πολυμώστερος σοφός της εποχής του, γνήσιος 16 γλωσσών και συγγραφέας άνω των 100 συγγραμμάτων, κατά το πλείστον, όμως, ασημειωμένων.

68. JOAN DE LAET (1593-1645), περίφημος Φλαμανδός ουμανιστής, ιστορικός και διευθυντής της Εταιρείας των Δυτικών Ινδιών, στην Αμβέρσα. Η έκδοση Elsevier περιέχει, πλην του *De Architectura*, τα σχόλια του Filandro, του Barbaro, του Salomao, τα *Στοιχεία Αρχιτεκτονικής*, του αγγέλου Henry Wotton, το *Λεξικό* του Baldi, το *Περί Ζωογραφικής* του Alberti, το *Περί Ιστορίας* του Pomponio Guarici, και άλλα.

69. CLAUDE PERRAULT (1613-1688), ιατρός, συγγραφέας και ερασιτέχνης αρχιτέκτων, συνθέτης της ανατολικής όψεως του Λούβρου - της περίφημης Colonnade du Louvre.

70. JEAN-BAPTISTE COLBERT (1619-1683), Ανάτορας κρατικός υπάλληλος, από τους θεμελιωτές της γαλλικής κρατικής μηχανής, ιδρυτής της Académie des Inscriptions et belles lettres (1663), της Académie des Sciences (1665), ανδοιγόωντος το 1663 την Académie Royale de Peinture et de Sculpture. Επέβαλε, με κριτική καθοδήγηση, την κλασική ρυθμολογία ως μέσο για την ανάδειξη του μεγάλου του κράτους, ιδρύοντας το 1666 την Académie de France à Rome και την Académie Royale d'Architecture το 1671.

71. Τελευταίος κυκλοφόρησε σε επανέκδοση η πρώτη έκδοση του 1673 (Paris 1965), με εισαγωγή του André Dalmis και η δεύτερη του 1684 (Pierre Mardaga, Bruxelles, 1979). Ίσως ενδιαφέρει τον Έλληνα αναγνώστη ότι μια τέτοια σύνοψη,

Architecture generale de Vitruve, reduite en abrégé par M. Perrault (Amsterdam, 1681) είχε στη βιβλιοθήκη του ο Λυσσανδρος Κουτανζόγλου. (Ευχαριστίες απευθύνω ο γράφων στον Καθ. Α.Ι. Ζάννο για την πληροφορία).

72. Βλέπε σημ. 16.

73. VAGNETI, MARCUCCI, BARTOLI, op. cit., βλ. δική σημ. 9.

74. Βλέπε σημ. 8.

Two anniversaries of the latin text:

De Architectura

Pavlos Mylonas

The latin text *De Architectura* (*On Architecture*) is considered to be the only surviving complete treatise on architecture of the greco-roman world. It provides us with a wealth of information on monumental composition and the building practices of the classical world; it also contains chapters on city planning, hydraulics, mechanical practices and warfare machinery. The treatise bears no title, no date and no name of its author. However, through scant information in the text and mention of it by later writers (Pliny the Elder, Frontinus, Cetus Faventinus), scholars conclude that the author was a Roman architect of the Cesar - and early Augustan age, named Vitruvius and that the Treatise was composed during a long period (a span of, maybe twenty years, between the middle of the fourth to the middle of the second decade of the 1st century B.C.). For lack of a title a new one was coined already in the middle ages, by using the 45th and 46th words from the beginning of the text, where, in his dedication to the emperor, the author mentions his writings "on architecture".

De Architectura was well known during the middle ages, more than 81 manuscript copies having been spotted in libraries of monasteries and other institutions. Famous scholars of the middle-ages are mentioned to have known the Treatise and to have

referred to it, as f.i. Einhard and Vussin, Hermann the Paralytic of Reichenau, Vincent of Beauvais, Petrus Diaconus and others. Vitruvius is even mentioned in a byzantine text of Ioannis Tzetzes as Virgidius. Forerunners of the Renaissance as Petrarcha and Boccaccio had their own «Vitruvius», whereas Cardinal Bessarion bequeathed a copy of *De Architectura* to Venice which now belongs to the Marcian Library.

The great age of the Treatise culminates with the Renaissance. It seems as if this classical text had been waiting for fifteen centuries to become the «holy bible» of the new culture, preaching classical art and architecture to the Western World. The invention of printing, in the middle of the 15th c., facilitated the diffusion of the text and produced magnificent editions, starting with the *editio princeps* of the year 1486 and spanning four centuries of artistic typography. It is noteworthy to single out that the National Library of Athens owns some of the most important and oldest editions produced during the last five centuries (see Fig. 14, column 1).

When, by the end of the 18th c., art and architecture started following different paths than the classical, the Treatise switched from embodying the main interest of architects to becoming the focus of study of art historians, archaeologists, philologists and paleographers. During the 19th and the 20th c. scrupulous editions of the text and a great number of scientific articles have elucidated the wisdom of the ancient writer and through him a segment of the culture of the ancient world. The Treatise has been translated in practically all the European languages except greek. Such a translation (the first ever to be attempted) is being prepared by the author of this article.

ARCHEOLOGIA chose the present year 1986 to commemorate two important anniversaries of the Treatise. The first derives from the fact that a last touch was, seemingly, added to the text, in about 14/13 B.C. Thus, during this year 1986 A.D., a span of 2000 years from the Treatise's integration comes to completion. A second fact is that, again this year meets the end of half a millennium since the printing of the first edition (*editio princeps*) of 1946, in Rome. Thus Modern Greece wishes to commemorate and honor Vitruvius the man, who proved through the ages to be an excellent and permanent ambassador not only of roman culture but also, if not mainly, of the culture of the Greeks.